

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVII/1

НОВИ САД
2014

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Слободан Павловић: Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века	7
Виктор Савић: „Понос” [и „досада”] у Душанову законнику. <i>Трагом неких иззубљених значења</i>	31
Радмило Маројевић: Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста” (тумачење двају стихова <i>Горског Вијенца</i> : поругани олтар јазичеством / на милост ће окренут небеса! [2359–2360])	49
Рада Стијовић: Олексици Синодовога превода Новог завјета у односу на лексику Вуковог превода	69
Марина Николић: О теоријским аспектима проучавања семантичке категорије степена	83
Дејан Средојевић: Интонација упитних исказа	93
Нада Арсенијевић: (Суп)стандардна употреба генитива с предлогом <i>од</i>	119
Душанка Звекић-Душановић: О глаголу <i>моћи</i> у аподози иреалних кондиционалних реченица	137
Јованка Радић: Из методологије трагања за примарним вредностима суфикса. Категоријални приступ: <i>од ул-ица до учийељ-ица</i>	151
Сања Ђуровић, Марина Спасојевић: Још један поглед на видске парњаке у српском језику	183
Татјана Грујић: Метафоричка концептуализација домена друштвене организације и човека помоћу изворног домена машине	199

ХРОНИКА

Ранко Бугарски: In memoriam: Чарлс Филмор (9. VIII 1929 – 13. II 2014)	215
Милош Луковић: In memoriam: проф. др Владислав Лубаш (1932–2014)	220
Милорад Радовановић: Предраг Пипер, Иван Клајн. <i>Нормативна граматика српског језика</i>	224
Рајна Драгићевић: Шта се све нормира у <i>Нормативној граматички српског језика</i>	231

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Вера Васић, Твртко Прћић, Гордана Лалић Крстин: Две најновије књиге Ранка Бугарског	239
Ана Ранђеловић: Дело веома полезно	258
Миљивој Алановић: Нова читања Андрићеве <i>Ђурије</i>	265
Гордана Штасни: Милан Ајвановић. Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа	274
Драгана Ратковић: Детаљна анализа једног типа глагола	280
Ксенија Кончаревић: Марија Стефановић. Језичка слика породице у руском и српском језику	285
Надежда Силашки: Mira M. Milić. <i>Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku</i>	291
Владимир Јовановић: Nadežda Silaški, Tatjana Đurović (ur.). <i>Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji</i>	294
Диана Продановић-Станкић: Sonja Filipović-Kovačević. <i>Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku</i>	301

Упутство за припрему рукописа за штампу	307
Contents	311

Јованка Радић

ИЗ МЕТОДОЛОГИЈЕ ТРАГАЊА ЗА
ПРИМАРНИМ ВРЕДНОСТИМА СУФИКСА
КАТЕГОРИЈАЛНИ ПРИСТУП: ОД УЛ-ИЦА ДО УЧИТЕЉ-ИЦА*

У раду се применом категоријалне (језичко-логичке) истраживачке методе указује на могућност увида у основне вредности суфикса словенског типа. Полазиште је домен у коме два суфикса функционишу као опозити. У случају суфикса *-ица* и *-ина* то је 'простор', где формације са *-ина* репрезентују делове утопљене у основу, н е о д р е ђ е н и х димензија и граница (дво- и вишедимензионално: *йланина*, *доллина*, *йаљевина*, *йишйа-лина*, *царевина*), а оне са *-ица* делове издвојене из основе, с а о д р е ђ е н и м (појмљивим) границама (једнодимензионално – *брзица*, *улица*, *џраница* и дводимензионално – *ораница*, *Гњилавица*).

Кључне речи: основна вредност суфикса, суфикс *-ица*, суфикс *-ина*, категорије појмова, категоризација „предметног” света.

The paper seeks to offer an insight into the basic values of suffixes typical of the Slavic languages by applying the categorial (linguistic logical) method. The starting point of the analysis is the domain where two suffixes function as opposites. In the case of the suffix *-ica* (as well as *-ina*), this is space, where the formations ending in *-ina* represent parts integrated into the base; these parts have u n d e r m i n e d dimensions and boundaries (they are either two- or multidimensional: *planina* 'mountain', *dolina* 'valley', *krajina* 'region, area', *pištalina* 'quagmire', *carevina* 'empire'), while those with *-ica* designate those parts of space which are distinguished from their matrix by d e f i n e d (intelligible) boundaries (one-dimensional – *brzica* 'quick river', *ponornica* 'sinking river', *Belica* (river), *ulica* 'street', *granica* 'boundary', and two-dimensional – *ravnica* 'plain', *oranica* 'plough-land', *Gnjilavica*).

Key words: basic value of the suffix, suffix *-ica*, suffix *-ina*, categories of notions, categorization of the objective world.

У уводном делу рада дајемо осврт на учења о развоју „значања” суфикса у словенским и јужнословенским језицима (Белић 1901; Бошковић 1936), при чему посебно издвајамо сегменте посвећене суфиксима *-ица* и *-ина* и приступе занемарене у савременим описима творбе речи. У склопу тога дела указујемо и на приступ суфиксима словенског типа у општој морфологији (Плунгян 2009), методолошки заснован на поређењу суфикса са граматичким морфемама. У следећем кораку суфиксалну творбу именица повезујемо са категоријама појмова (у класичном смислу), а саме именичке суфиксе са категоријалним типовима предмета као предмета, налазећи да се према основним карактеристикама просторних ентитета моделују категоријални

---

* Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције*” (178030), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

типови менталних „предмета”, тј. типови оног што стоји у подлози појмова (субјекат појма). Користећи се тим аналитичким оруђем, главни део рада посвећујемо анализи суфикса *-ица* и *-ина* у српском језику. Показује се да увид у разлике које ови суфикси назначавају у домену простора¹ омогућава разумевање осталих њихових употреба.

По страни се оставља чињеница да нас овакав приступ приближава филозофским учењима о „бићу” (онтологији), док се на више места указује на то како би тако усмерена истраживања могла дати допринос савременој „теорији семантичких локализација” (PIPER 2001), тј. показати шта стоји у основи везе између језика и простора.

I-1. О ИСТОРИЈСКОМ РАЗВИТКУ СЛОВЕНСКИХ СУФИКСА СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

1. На самом почетку прошлога века А. Белић (1901) у својој докторској дисертацији обрађује, поред осталог, и именичке суфиксе *-ица* и *-ина*. Циљ његовог истраживања је био да открије путеве развика суфикса са деминутивним и амплификативним² вредностима, односно, да открије механизме који су омогућили развој тих вредности код многих суфикса у словенским језицима. Као најважнији показатељ развојних линија дем. и ампл. суфикса издваја се појава да „један те исти суфикс у једном или у различитим словенским језицима може имати три низа значења: 1) а. детериоративно³, б. детериоративно-амплификативно, ц. амплификативно; 2) а. детериоративно, б. детериоративно-деминутивно,⁴ ц. деминутивно; 3) а. интензивирајуће⁵, б) деминутивно, ц. амплификативно” (Белић 1901: 16).⁶ У суштини, то подразумева два могућа сценарија: (1) да је суфикс имао некакво неодређено (уопштено речено „интензивирајуће”) значење, а да су се током времена код њега развила деминутивна и(ли) ампликативна значења (Белићев 3. низ), или (2) да је примарно детериоративна вредност неког суфикса подразумевала (давала) детериоративно-ампликативне или детериоративно-деминутивне вредности, а да је током времена „код самог суфикса дошло до губитка

¹ Истраживање је започето с намером да се њиме обухвате суфикси *-ина* и *-ица* у топонимији (Суфикси *-ина* и *-ица* као *ојозији* у *географској терминологији* и *топонимији* (*У свећу каићеџорије квантићеја*), Ономатолошки прилози XXII, у штампи).

² Термин „ампликативни” суфикс (у вези са *амплификација* < лат. *amplificatio* – ширење, повећавање) није заживео у лингвистици (нема га нпр. у KRISTAL 1988). У енциклопедијској едисији MZ.SJ: *amplifikacija* се дефинише као уско стилистички („*figura koja se iskazuje gomilanjem atributa sinonimskog karaktera* и *cilju postizanja većeg efekta*”), а не лингвистички термин (в. Белић 1958: 78).

³ Термину „детериоративно” значење (< лат. *deterior* – гори), који је у лингвистици такође изобичајен (в. KRISTAL 1988), одговара савремено *нејопативан* (в. MZ.SJ: *deteriorativni*) – „који модификује основно значење у погрдном смислу” (MZ.SJ: *pejorativan*; в. Белић 1958: 78).

⁴ Под деминутивне се подводе и сви хипокористици чији се „облици поклапају с онима код осталих деминутива” (Белић 1901: 10).

⁵ Термин „интензивирајуће” подразумева суфиксом појачано (наглашено) значење коренске јединице (в. Белић 1958: 78), без „детериоративне” или „деминутивне” нијансе (као илустрација се даје „рус. *вѣтрица* осредњи, лаган ветар; укр. *друзјак* добри, стари пријатељ, друг; чеш. *člověčisko, člověčište* добар човек, укр. *людина* обичан, доброћудни човек”, Белић 1901: 17).

⁶ Много касније, Белић (1958: 78) ће контаговати да је ово „таблица одговарајућих значења, која се обично срећу код придева”.

деминутивног или амплификативног значења” (Белић 1901: 14) у појединим језицима (Белићев 1. и 2. низ). За нас су посебно важне разлике у тумачењу суфикса *-ица* и *-ина*.

1.1. Суфикс *-ица* се експлицитно укључује у групу „старих демунивативних суфикса” (Белић 1901: 15), тј. посматра се као суфикс коме је основно значење било демунивативно и разматра у групи суфикса који где-где „губе демунивативно или амплификативно значење” (Белић 1901: 14–15, в. 34–35). За наш приступ посебно је важно запажање да се тај суфикс, иако је „у прасловенском имао демунивативно значење” (Белић 1901: 17), „каткад појављује и код амплификатива” (Исто). Та појава се објашњава преласком „м а л о – п р е з р и в о или сл.”, где је (у томе „презриво”) било „присутно детериоративно значење које је, ако предмет пружа основа за то, могло да пређе у амплификативно” (Белић 1901: 17). Чини се, међутим, да „предмети” којима се то илуструје, усамљени „примери попут белор. *баби́ца* презриво *ба́ба*; пољ. *iglica* = *wielka igła*, *chmurzyca* (*chmura*) страшни, тамни, густы кишни облак” (Белић 1901: 17–18),⁷ не дају основ за такав прелазак (в. IV, 2-3). Са овим је у вези и нејасна нам тврдња да се „детериоративно и интензивирајуће значење налазе у основи других значења; то, међутим, још увек не значи да су она увек представљала и првобитна значења тих суфикса” (Белић 1901: 17).

Указујемо и на запажање да „код *улица* у већини словенских језика више немамо демунирање, пошто је основни облик сачуван само још у руском: *ула*, исп. и пољ. *zaulek*, рус. *йереулокъ*, украјински *йроулок* сокак” (Белић 1901: 10). Овим примером, уз *вѣпъсъ*, *вѣпъкъ* (: *вѣпъ* ‘венац’, очувано у рус. народним песмама), псл. *отъсь* (: алб. *at*, лат. *atta* и сл.) и др., Белић поткрепљује хипотезу да „када основинска именица нестане, тада и изведеница губи демунивативно или амплификативно значење, пошто више није могуће успоставање везе између ње и основинске речи” (Белић 1901: 9–10).

1.2. Супротно суфиксу *-ица*, *-ина* стоји у групи суфикса за које се „деминутивно значење не може установити у самом корену”, што се „види по осцилацији у значењу” (Белић 1901: 15):

„Значење овог суфикса није сасвим истоветно у разним словенским језицима: Р у с к и детер., детер.-ампл., укр. интензивирајуће, дем., детер., са споредним значењем ‘добро, сирото, слабо, лоше’, веома ретко ампл.; Ч е ш к и детер.; С л о в е н а ч к и, с р п с к и ампл. Тешко је рећи како је *-ина* добило ово значење. У литванском га нема уопште” (Белић 1901: 48).

Објашњење амплификативног значења суфикса *-ина* се налази „у томе што се овим суфиксом граде апстрактне именице од придева, које добијају и конкретно значење” (као примери се наводе стсл. *širina*, *unъšina*, *bystrina*,

⁷ Како ћемо видети (т. IV, 3), пољ. *iglica* и *chmurzyca* се могу схватити као сасвим регуларан продукт суф. *-ица*, са вредностима ‘интензивно издужен’, односно, ‘ограничен’ предмет. Битно је друкчије белор. *баби́ца*, где се *-ица* не тиче предмета, већ је усмерено на неку од семантичких компоненти основинског дела речи. То *баби́ца* је могло настати на сличан начин као и *маји́ца*: ако се *баба* узимало као квалитет ‘стара жена’ (без релационе компоненте типа *баба* ↔ *унук*), *-ица* је могло доћи да интензивира неку од квалитативних компоненти основе *баб-*: да „издужи” неке од негативних особина жене у позним годинама (исп. срп. *сѣпаркеља*).

raspalina), на основу чега се закључује „да су се овим суфиксом могле градити и апстрактне именице од именица” (Белић 1901: 19). Као могуће значење таквих изведеница наводи се:

„нешто што се односи на основинску реч, нешто што је по својој природи истоветно оном што означава основинска реч; одатле се развило значење ‘нешто слично основинској речи’, нпр. *človečina* ‘нешто слично човеку’. Међутим, пошто је ова конструкција увек била повезана са основинском речју, ова апстрактна именица је добила конкретно значење, овде нпр. ‘скоро као човек, али ипак не човек’. Даљи развој се подразумева” (Белић 1901: 19).

За словенске „секундарне изведенице” са овим суфиксом Белић издваја четири главна „значења”, која наводи у низу:

„1) Збирно значење, 2) суфикс *-ина* означава нешто ‘од онога што је изражено неком темом’, 3) индивидуализује именице, 4) грађење апстрактних именица” (Белић 1901: 49).

Тражећи могући основ за развој амплификативности, он одмах искључује два средишња значења, док „збирно” (/ „колективно”) значење препознаје као оно које је „могло довести до амплификативног”. И њега, потом, искључује због тога што би се, у том случају, морало очекивати 1) да се амплификативност „појављује и код других колективних суфикса, и 2) да и у литванском постоји овај суфикс са амплификативним значењем пошто тамо има веома изражено колективно значење” (Белић 1901: 49). Определује се, стога, за апстрактне именице, верујући да су се, на самом почетку, „овим суфиксом могле градити и апстрактне именице од именица” (Белић 1901: 19).

1.3. Претпоставке о битно различитим примарним вредностима суфикса *-ица* и *-ина* условиле су и разлике у обради ова два суфикса. Уверње да је *-ица* у псл. био деминутивни суфикс, тј. да му је деминутивност старија од осталих вредности које има у словенским језицима, ослободила је Белића обавезе да, водећи рачуна о наслову своје студије, покуша објаснити шта је томе суфиксу омогућило да у јужнословенским језицима развије изразито широку скалу вредности: да поред општесловенских изведеница типа *улица* и *Белица* (река), твори и *nomina loci* типа *џоворница*, *nomina attributiva* типа *сйавалица*, *скийницица*, учествује у оба типа моције рода (*сйарица* : старац, *йасйирица* : пастир), твори тзв. бројне именице (*йейорица*, исп. *йейица*) итд.

I-2. О РАЗВИТКУ СУФИКСА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

1. У студији о развоју суфикса у јужнословенској језичкој заједници (такође докторска дисертација, 1936) Р. Бошковић највише простора посвећује пореклу и развоју суфикса *-ица* у словенским језицима, који је у српском и осталим јужнословенским језицима развио изразито широку скалу вредности. Полази се од налаза Ј. Розвадовског да суфикс *ica*, по „џенейичкој сйирани својој”, представља формални склоп „завршетка *i* именица женскога рода [...] и наставка *ca* (< *ka*) [...]”: прасловенски однос *vьlči-ca* : *vьlkъ* дао је, дакле, путем *йеринйеџрације* наставак *ica*” (Бошковић 1936: 59). Ова формална питања се у даљој анализи узимају као решена, да би се у центар пажње

поставили „функционално-семантички” (вредносни) аспекти јединица садржаних у **-ica* (питање примата везе: **-i-ca* > **-ica*, или **-i-ka* > **-ika* > **ica*?), а потом и семантички аспекти везани за јединице из основе и за суфиксалне формације.

1.1. Р. Бошковић изводи закључак да је овај суфикс у прасловенском имао најмање три основна значења (моција рода, деминуција и творба помина loci), али примат даје његовој граматичкој (структурној) функцији: код суфикса **-ica* „у односу *čрънь – čръnica* [...] граматичка функција [је] – *ргius*, а моционо значење у случајевима суплетивне моције – *posterius*” (Бошковић 1936: 92). Рану Белићеву претпоставку о примату деминутивног значења овога суфикса, која је већ била оспорена, Бошковић у потпуности занемарује: основни циљ му је био да покаже да се примат мора дати граматичкој функцији а не моционом значењу, како је сматрао пољски лингвиста Дорошевски (Бошковић 1936: 60–63).

1.2. Говорећи о граматичкој функцији, он врло често подвлачи да „однос изведене према основној речи не значи нигде *само* однос именице према придеву” (Бошковић 1936: 66). То је, свакако, повезано са његовим увидом да су псл. именице типа **žlti* (функционално поименичење) биле примењиве на само један предмет, обухватајући „цео ‘комплекс’ особина датог предмета”, док се именица типа **žltica* (суфиксална творба) могла „употребити за *сваки* предмет за који је била карактеристична особина изражена основним придевом **žltъ*”.⁸ Таква формација је почињала „да живи у другом ‘језичком *свећу*’ и изгубила је ону [...] одређеност коју је имала док је гласила **žlti*” (Бошковић 1936: 67).

Бошковић, међутим, није покушао ближе одредити тај „други језички свет”, нити је трагао за оквирном (основном) вредношћу било ког суфикса.

1-3. ТЕЗЕ О СУФИКСИМА КАО „ПРВОБИТНО ПРАЗНИМ” НАСТАВЦИМА И НЕ-КАТЕГОРИЈАЛНИМ ЈЕДИНИЦАМА

1.1. У свом потоњем раду и сам А. Белић је одбацио главну поставку своје ране студије (тезу о примату детериоративног значења именичких суфикса, која је подразумевала примат творбе од именичких основа), закључивши да су „наставци индивидуалне оцене код именица увек *секундарни*” (Белић 1958: 81).⁹ Његова истраживања језичке природе и језичког развика, у чијој се основи препознају најважнији Бошковићеви увиди (в. фус. 8), су указивала на примат придевских и глаголских вредности у језику, адјективних и адвербијалних основа,¹⁰ те и на примат структуралног значења (/ гра-

⁸ Неколико година касније А. Белић (1941: 43) ће на скоро исти начин објашњавати разлику између „правих” и „неправих” именица: праве су „за наше језичко осећање немотивисане речи које значе реалне предмете или такве појмове којима се обележава збир особина каквог предмета”, док неправе значе „ма које лице које носи дану особину или ма који предмет извесне врсте” (Белић 1941: 46; спац. Ј. Р).

⁹ Упркос овом, деминутивност се у прегледима творбе речи и даље наводи као главна (по следу прва) функција суфикса *-ица* (в. Стевановић 1975: 124, Клајн 2003: 115).

¹⁰ На појединим местима, углавном у вези са творбом сложеница, Белић (1949: 108) говори о времену „када није било засебних падежа и других облика флексије и када су се односи

матичка функција) самих суфикса. Кад је у питању положај суфикса у изведеној речи, Белић (1949: 114) констатује да та јединица има „у п р а в н у и л и г л а в н у ф у н к ц и ј у”, односно, да се именица помоћу суфикса „обличава добијајући предметно значење у вези са првим делом (структурно значење)” који је „детерминативног карактера” (Белић 1958: 77). Осврнувши се после више од пола века на предмет своје докторске дисертације, Белић (1958: 77) запажа да се „именице субјективне оцене” разликују од свих осталих изведених именица по томе што само оне „добијају своје специфично значење од суфикса”: код њих је „први део увек именица [...] која чува значење именице и у изведеној речи, док је код других овај део увек одређујућег, детерминативног карактера”.

1.2. Дошло се, дакле, до налаза да у творби именица примат има градња од неименичких основа, што подразумева примат структуралне (граматичке) функције суфикса. Бошковић (1936: 63) појашњава да „граматички моменат *суфиксне* употребе наставка *ica* [...] значи прављење именица од придева, прављење, дакле, нових речи, *ѝроменом ѓрамаѝичке каѝеѓорије*”. Слично овом, и Белић подвлачи да тако „саграђена именица увек значи или какав предмет или какво биће које се у извесној мери одређује придевом” (Белић 1949: 115), а да сам суфикс у тако изведеној речи има „управну или главну функцију” (Белић 1949: 114). Као аргумент за примат граматичке (а не моцио-не) функције суфикса *-*ica*, Бошковић (1936: 63) истиче да се не може претпоставити „да један наставак који је, од самога свога постанка, био изразито реалног значења добије у току свога развитка и општесуфиксну, граматичку функцију; или бар не може се то претпоставити за наставке који нису постали од посебних речи”.

Посебно је важно указати на то да се под овим „структур(ал)на” (или „граматичка”) функција / „значење” подразумевало да суфикс у тој функцији представља јединицу без икакве вредности семантичког типа. Наиме, Белић (1949: 116) је сматрао да су суфикси словенског типа постали од „каквих речца без нарочитог значења”, тј. да су развијени из структуралних, „п р в о б и т н о п р а з н и х наставка”. О суфиксима као „*ѝразним* наставцима” неретко је говорио и Р. Бошковић (1936: 62), тврдећи да је именички суфикс у „*ѓрамаѝичкој* употреби [...] значио само формалну супстантивизацију [...] и ништа више” (Бошковић 1936: 59).¹¹

2. У савременој општој морфологији (Плунгян 2009) о суфиксима се суди на основу поређења творбених и граматичких морфема у истој позицији. Примера ради, на основу чињенице да суфикс није обавезан структурни део

делова сложенице одређивали према њиховом значењу (унутрашњим, а не спољашњим обликом). Ипак, у својим главним радовима о творби Белић доследно дели основе према врстама речи – као да су „делови говора” а не делови речи (о томе у Радић 2013в: 35–36). На могуће нове увиде, тј. на увид да у творби речи нема оштре границе између именичких и придевских јединица, може указивати образложен налаз да је „пренос наставка с придева на именице природан” (Белић 1958: 78–81).

¹¹ Данас постоји и мишљење да је с в а к и о с н о в н и суфикс настао граматикилизацијом пунозначне речи, што је праћено њеном „фонетском и семантичком ерозијом” (Грковић-Мелѓор 2013: 207).

речи и да суфикси не чине затворене системе јединица („парадигме”), изводи се закључак да самим суфиксима није својствен никакав вид парадигматске организације: суфикси се разликују од граматичких морфема по томе „что они не являются обязательными и в силу этого не образуют ни категорий, ни парадигм” (Плунгян 2009: 120, спац. Ј. Р.). Указује се и на разлике у чврстости веза са „лексичким значењем” основе: за разлику од граматичких морфема, које су минимално повезане с лексичким значењем речи, суфикси преображавају значење мотивне речи „склонны оказываться в его ‘derivационной’ части” (Плунгян 2009: 122; исп. Белићев став да суфикси „предметно значење” добијају „у вези са првим делом”). Поред овог, запажа се да суфикси „устанавливают отношения *производности* (‘быть более / менее сложным’) и формируют *привативные оппозиции*” (Плунгян 2009: 121, спац. Ј. Р.), те да материјал класичних ие. језика допушта идентификацију два супротна својства суфиксалних изведеница: „привативный характер оппозиции между исходным и производным элементом и семантическую *непредсказуемость* производного элемента” (Плунгян 2009: 134, спац. Ј. Р.).

3. Иако консултовани део *Ойциће морфологије* припада целини под насловом „Класификација морфолошких значења”, потцелина о суфиксима носи наслов „Класификација неграматичких (творбених и лексичких) значења”. Већ овај поднаслов сведочи о томе да се творбена „значења” суфикса посматрају паралелно са лексичким, што је уобичајен приступ суфиксима у лингвистици: суфикси се посматрају у односу према основи или у односу изведене према мотивној речи, а не као суфикси – засебан систем истоврсних јединица чије вредности морају почивати на међусобним односима и разликама утврђеним у парадигматској димензији, тј. у језику.¹²

Како се до познавања фонолошког система није дошло посматрањем односа између гласа и речи, нити се до знања о лексичком систему долазило упоредном анализом значења речи и реченица, – тако се ни до познавања „значења” суфикса не може доћи посматрањем суфиксалне у односу на коренску морфему, а још мање посматрањем односа између мотивне и изведене речи. Јер, до знања о врсти (скупу) и јединкама (јединицама) одређене врсте долазимо на основу посматрања истоврсних а не разноврсних ентитета.

Ако се уобичајеном приступу суфиксима придода чињеница да се суфикси као везане јединице никад не остварују самостално и не показују своју стварну вредност, онда је јасно да наука о језику не може имати ни приближна знања о њиховом вредносном систему, а тиме ни о развоју „значења” суфикса. Тиме су узроковане представе о суфиксима као „првобитно празним” јединицама, које „не образују категорије” и у непредвидљивом смеру преображавају значење мотивне речи. Не опажа се да би у том случају форма-

¹² У граматикама и студијама посвећеним творби речи по правилу се води рачуна само о вредностима готових формација, и то независно од тога да ли су прегледи организовани по суфиксима (в. SP; Стевановић 1975; Вабич 1986; Клајн 2003) или по тзв. семантичким категоријама (в. *РУССКАЯ ГРАММАТИКА*; Станолчић – Поповић 2008). Изостају, дакле, покушаји да се суфикси посматрају као свет засебних ентитета, или да се, пак, трага за једном нити која повезује све формације са одређеним суфиксом.

ције изведене различитим суфиксима од исте основе (нпр. *белина* – *белица*, *младина* – *младица*, *луковина* – *луковица*, *ѿоѿлавина* – *ѿоѿлавица*) морале бити једна лексема, што би нужно водило уопштавању једног, односно, у српском језику највише три наставка. Именички суфикси би у том случају били сведени на завршетке типа *-ø*, *-a*, *-o/-e*, формативна средства и основни маркер њиховог рода (исп. адаптационе форме лексеме *бицикл-ø* / *бицикл-а* / *бицикл-о* : фр. *bicycle*).

II-1. СУФИКСИ КАО ПОСЕБАН ЈЕЗИЧКИ СВЕТ (ОРГАНИЗАЦИЈА, КАТЕГОРИЈАЛНОСТ, НЕПОСРЕДНОСТ)

1. Чињеница да различити суфикси у већини случајева образују различите лексеме, што није случај и са граматичким морфемама, говори да системи тих јединица живе у две одвојене језичке димензије – једни у семантичкој, а други у граматичкој димензији. Већина лако уочљивих разлика између граматичких и творбених морфема произилази, ипак, из разлика у њиховој парадигматској организацији. Наиме, слично фонолошком систему, граматичке категорије чине затворени системи са малим бројем јединица чије су вредности утврђене у чврсто увезаним структурама типа ж.р. || м.р. – ср.р. (в. Радић 2013в: 30–33), СУПЕРЛАТИВ || КОМПАРАТИВ – ПОЗИТИВ, БУДУЊНОСТ || ПРОШЛОСТ (аорист || ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ – ПЕРФЕКАТ) – САДАШЊОСТ ИТД. Таква организација условљава аутоматизам у „избору” и истовремено омогућава лак аналитички увид у вредност сваке јединице.

Супротно овом, суфикси чине отворене системе (исп. уплив суфикса страног порекла у српском језику, нпр. турско *-ѿија*, *-лија*, *-ли*, *-(х)ана*), што подразумева битно сложеније односе и вишеструку међусобну повезаност јединица у парадигматској димензији, те и нужност да успостављање нових веза и уплив нових јединица утиче на промену постојећих вредности у систему. То ствара привид да се вредности суфиксалних јединица из корена мењају у зависности од њихових остварених парадигматских односа са другим истоврсним јединицама.

2. По томе су суфикси сличнији лексичким него граматичким јединицама: како је тешко утврдити да ли су вредности асуфиксалне именице *коса* окупљене у једној лексеми или су раздвојене у два или три хомонима (в. Скок 1972: *kos²*, *kosa¹*, *kosa²*), још је теже утврдити да ли у *бресје*, *ѿрње*, *ѿрчање*, *дуѿца*, *млаћ* итд. имамо један или више суфикса *j*-типа. Да би се о томе имао утемељен став, услов је да се и у једном и у другом случају на неки начин дође до знања о примарној (основној, оквирној) вредности посматране јединице. Уз одговарајуће логичке процедуре, помоћ се у првом случају налази у етимологији, док нам у другом случају тешко може помоћи ишта друго сем одговарајућег аналитичког оруђа.

Примера ради, познавање читаве лепезе смислова лексеме *човек*, који се утврђују у њеним многобројним парадигматским везама (нпр. *жена* || *људи* – *људи*, *жена* || *човек* – *човек*, *жена* || *деѿе* – *човек*, *младић* || *сѿарац* – *човек*, *муж* || *жена* – *човек*), омогућено нам је „знањем” основног (примарног и хијерархијски највишег) значења именице *човек*, утврђеног у логичкој струк-

тури *човек* || ‘не-човек’ (*живо / живоџиња*) – *живо*. Како језичка компетенција говорника савременог српског језика у случају ове појединачне лексема почива на „знању” основне разлике (*човек* || *живоџиња* ‘с в е што је ж и в о (самоактивно) а н и је ч о в е к’), тако и разумевање готових изведеница и спремност да градимо нове суфиксалне формације мора почивати на сличном типу језичког знања, тј. на нашем језичком осећају за основну вредност суфиксалне јединице, утврђеном у једној сличној структури.

3. Колико нам је познато, у науци није било покушаја да се словенски суфикси посматрају као посебан језички свет, независно од њихових остварених (синтактичких) веза.¹³ Чини се да је такав приступ суфиксима могућ упркос томе што су њихове вредности утврђене у најдубљим, а тиме и најтеже нам доступним слојевима језичке свести, и што се већ тако скривене вредности у примени додатно муте – стапају са вредностима коренских, других творбених и граматичких морфема. Да би се спознале вредности суфикса, неопходно је, најпре, издвојено их посматрати, тј. анализом одвојити вредност коју у изведену реч уноси одређени суфикс од вредности које уносе друге јединице. Надомак таквом поступку стоји увид да се именица помоћу наставка „убличава добијајући предметно значење у вези са првим делом” (Белић 1958: 77): потребно је било направити још само један корак, тј. склонити ово „у вези са првим делом” и запитати се какво је то „предметно значење” што га носи сам суфикс. Методолошко оруђе коришћено у овом раду говори да се најпре могу разоткрити вредности именичких суфикса, вероватно из разлога што именице као „предметне речи” стоје у непосредној вези с појмом – јединицом свести чији се један структурни део („предмет”) може довести у непосредну везу са суфиксом (в. т. III-1, III-2). Издвојено посматрање суфикса и тог дела појма може омогућити да се сазна шта стоји у надлежности суфикса, те и допринети да се, корак по корак, дође до знања о вредносним односима у систему суфиксалних јединица.

4. Нарочито је важно имати на уму то да суфикси словенског типа као везане јединице морају подразумевати н е п о с р е д а н (нерепрезентативан, н е с и м б о л ч а н, в. т. II-2, I.1) начин класирања предметног света и односа у њему, тј. деобе категоријалног (чулно-опажајног) типа. Реч је, наиме, о вредностима које се не могу узимати као значење, јер с у ф и к с и као везане јединице заиста н е з н а ч е: они тек назначавају, тј. собом подразумевају неку вредност категоријалног типа. Као што заменице непосредно категоришу нашу мисао (исп. разлику *ко* ‘што се по себи зна као једно и јединствено (људско)’ || *шта* ‘што се на неки други начин зна или узима као једно (не-људско)’ – *ø* ‘све што јесте’, о томе у Радић 2013б), тако и суфикси морају непосредно категорисати (типолошки делити, класирати) предметни свет (именички суфикси) и односе у њему (придевски и придевско-именички суфикси).

¹³ Поједини етимолошки приступи суфиксима указују на живо интересовање за реконструкцију која би омогућила откривање примарних афикса: „Имајући у виду да извор сваког афикса није пунозначна лексема, задатак реконструкције у овом случају јесте да, у мери у којој је то могуће, открије извор *примарног* афикса, аутосемантичну реч од које он потиче” (Грковић-Мелџор 2013: 210, за више детаља в. 206–218).

5. Ако ово повежемо са „принципом семантичког раста”, тј. налазом да „су когнитивно једноставније категорије историјски примарне у односу на сложеније” (што се да превести на налаз да су придевске вредности старије од именичких) и да „прототипски темељ у метафоризацији чине појмови из сфере елементарног физичког искуства, као концептуални извор апстрактног појмовника” (Грковић-Мелдор 2008: 54, спац. Ј.Р.) – указује се могућност да су јединице суфиксалног типа изражавале разлике које су се увиђале мимо (нужно и пре) свих анализа којима је физички свет дељен у родове и врсте (в. т. I-3, 1.1; III-3). То, даље, говори да су те разлике могле бити успостављане само на основу чулног доживљаја стварности, те и да су јединице које подразумевају такве разлике трајно остале неосетљиве на родовско-врсту (хијерархијску) класификацију предметног света. Од свега што нам је познато, нашој представи о типу суфиксалних вредности најближе је оно што Л. Виготски подводи под комплексе (Vigotski 1996: 108–114): мишљење у комплексима је „опажајноконкретно и чулнопредставно” (112); комплекс „се не заснива на апстрактној и логичкој, него на конкретној и стварној повезаности појединих елемената од којих се састоји”; „у појму се испољјавују суштинске, једнообразне везе и односи међу предметима – а у комплексу – стварне, случајне, конкретне” (109); комплекс је „стварно неодвојив од конкретне групе предмета које спаја и непосредно се сједињује с том опажајном групом, често постаје неодређен, рекло би се р а з л и в е н” (113, спац. Ј.Р.).¹⁴

II-2. СТРУКТУРА ПОЈМА, КАТЕГОРИЈЕ ПОЈМОВА И КАТЕГОРИЈЕ ПРЕДМЕТА КАО ПРЕДМЕТА

1. Како је неспорно да су именице „предметне речи” или речи-појмови, у трагању за одговором на питање шта стоји у надлежности суфиксалних јединица поћи ћемо од структуре појма, „основне форме мишљења” коју савремена логика одређује као „мисао о бити предмета”.¹⁵ Ово, поред осталог, и из разлога што верујемо да је потпуно разумевање те јединице и раздвојено посматрање делова њене структуре омогућило античким мислиоцима да (1) издвоје родове „имена”, (2) спознају начин устројства појмова и (3) утврде основне категорије појмова као „бића” свести.¹⁶

¹⁴ Накнадна сазнања (в. т. III-3, 1) нам говоре да типу суфиксалних вредности у свему одговарају системи тзв. *класификацијора*, уочени у граматици више језика.

¹⁵ Логичка дефиниција појма („мисао о бити предмета”) указује на то да појмовну вредност не могу имати граматичке речи (нпр. *џи*, *због* или *према* није повезано са „мишљу о бити предмета”), као ни већина лексичких речи. Разлика која се повлачи у оквиру лексичких речи, независне или предметне речи (именице и делом бројеви) – зависне или не-предметне речи (глаголи, придеви, прилози, делом бројеви), говори да је појам неодвојив од предмета, тј. да опојмљење подразумева поименичење, било функционално (типа *добро*, *зло*, *дуга*), било формално (типа *доброћа*, *дужина*, *дужица*). Разлика предметне – не-предметне лексичке речи одговара разлици која је у Категоријама означавана као *јојам* – *јароним* (в. Радић 2010).

¹⁶ Класификација појмова као појмова је неосетљива на класификацију појмова по значењу, тј. на хијерархијско устројство које почива на груписању предметног света у родове и врсте по суштинским карактеристикама предмета представљених речима-појмовима. То само по себи говори да се Аристотелове категорије појмова не могу тумачити као „највиши родови” (в. коментаре преводиоца у *Кат.*(2008): 59).

1.1. Наиме, следећи Аристотела (в. т. 1.2), сам појам посматрамо као језичко-менталну јединицу у чијој структури стоји и з р а з (изражајна форма, реч), „м њ е њ е” („унутрашња форма”, значење, „одредба”) и „с у б ј е к а т”.¹⁷ Уместо данас уобичајеног термина *предмет*, који углавном подразумева предмет као ‘објекат посматрања’, нашем разумевању појма више одговара термин *субјекат* ‘оно што стоји у подлози појма, што је *подмет* изразу и мисли’.¹⁸ Правимо, дакле, разлику између предмета-објеката, које у језику репрезентују (представљају, означавају) речи-појмови (целовите менталне јединице типа ‘жена’, ‘женка’, ‘грana’, ‘граница’), и предмета-субјеката појма, који се у структури појма или подразумевају (данас асуфиксално *жена*, *грana*, *бело*) или непосредно назначавашу (суфиксално *женка*, *граница*, *белина*). Ово преваходно из разлога што налазимо да је класификација предмета-објеката, која почива на логичком (аналитичко-синтетичком) сазнавању света (класирање предмета и појава из физичке и метафизичке сфере у родове и врсте), битно различита од прикривене типологије субјеката појма. Учешће суфикса у тој паралелној типологији омогућено је тиме што, за разлику од семантичких јединица, творбене јединице не представљају ниједан одређен сегмент реалности (не значе „ово” или „оно”), већ непосредно назначавашу (собоm п о д р а з у м е в а ј у) одређене типове „предмета”, тј. одређене типове (класе) субјеката појма.¹⁹ Кад наглашавамо ово *назначавају* или *подразумевају*, у виду имамо то да „р о д г а з у м е в а њ е н и ј е а п с т р а к с и ј а”. То је *čak suprotno od apstrakcije*” (SOSIR 2004: 100).

Примери које је А. Белић наводио као потврду хипотезе да „када основинска именица нестане, тада и изведеница губи деминутивно или амплификативно значење”, у ствари су добра илустрација могућности да се у једном језику (или једном „стању језика”, SOSIR 2004: 32–33) категоријални тип предмета само подразумева, а у другом назначавашу: нпр алб. *at*, лат. *atta* : псл. *отъсь; псл. *уль или *ула* ‘улица’ : *улица*; псл. *вѣнь* ‘венац’ : *вѣньсь* или *вѣнькъ* (в. т. I-1, 1.1).

1.2. О томе да је Аристотел појам разумевао као трочлану структуру сачињену од компоненти *израз*, *значење* (/ „одредба”) и *субјекат*, сведоче многа места у Категоријама, спису посвећеном категоризацији појмова („бића

¹⁷ Структура појма („концепта”) је на сличан начин приказана у једном од најутицајнијих нововековних учења о значењу, где је та тријадична ментална јединица („Symbol”, „Referencija ili Misao” и „Referent”) представљена скицом троугла (OGDEN – RICHARDS 2001: 19). Битна разлика између тога и античког приступа појму садржана је у томе што се „предмет” овде не узима као *предмет* (ентитет који може постојати независно од језика) нити као субјекат појма, већ као „Referent” – ентитет зависан од наше *референце* (оцена) и „Referencije” („Misao” или значење, тј. знање о предметима одређене врсте). Таква представа о појму у последње се време изнова преиспитује (о томе в. PRČIĆ 2008: 43–50), али без полагања од античких увида.

¹⁸ Према Аристотелу, субјекат појма је ментални ентитет који не подразумевао никакву одређену слику, па ни ону „прототипичну”, какву је подразумевало Платоново учење о идејама (тзв. „трећи човек”, в. MET.990b15–20). У граматографији се термин *субјекат* везао само за реченичну функцију: прави се разлика *логички субјекат* – *граматички субјекат*, при чему се обично занемарује то да је сваки субјекат логички.

¹⁹ Имајући у виду то да именички суфикси са собом носе и разлику у роду (именички *род*), они би се у српском језику могли посматрати као творбено-граматичка средства. То би омогућило да се из исте перспективе посматрају суфиксалне и асуфиксалне именице, те да се обједињено трага како за начинима обележавања типова субјеката појма, тако и за могућим формалним обележјима категорија појмова.

као бића”).²⁰ По типу структуре, појам је јединица сачињена од елемената који стоје у односу *ФОРМАЛНО* (језичким средствима) *ОБЕЛЕЖЕНО* || *НЕОБЕЛЕЖЕНО* – НЕУТРАЛНО, те истовремено и *ОДРЕЂЕНО* || *НЕОДРЕЂЕНО* – НЕУТРАЛНО, дакле: израз || значење – субјекат („предмет”). Као и у свим другим оваквим структурама (нпр. *она* || *он* – *оно*, *ово* || *оно* – *што*, *човек* || *животиња* – *живо*, *жена* || *човек* – *ЧОВЕК* и сл., в. Радић 2013а: 386–393), позиција НЕУТРАЛНО, коју у структури појма заузима субјекат, подразумева неутралност на разлику *ОДРЕЂЕНО* || *НЕОДРЕЂЕНО*.²¹ Као добра илустрација карактера неутралне јединице у оваквим логичким структурама могу послужити заменичке структуре *она* || *он* – *оно* и *ово* || *оно* – *што*.

(а) Деиктички примењени елементи прве структуре непосредно указују на предмет у реалности, при чему опозитно повезани елементи долазе као реакција на пол бића (*она* → /биће женског пола/ || *он* → /биће мушког пола/), док је елемент *оно* неутралан на ту разлику.

(б) Функционални однос елемената појма боље одсликава структура *ово* || *оно* – *што*: одређено *ово* користимо да укажемо на све што је доступно „мојим” примарним чулима (додир, укус, мирис, осећај бола, тренутна „моја” мисао и сл.); (2) са *оно* указујемо на све што је изван домена „мојих” примарних чула (што стоји у „моме” видном или слушном пољу, памћењу и искуству које делим са другима), док је (3) *што* неутрално на разлику између *ово* и *оно*, те и способно да у говору испуни функцију неодређеног елемента ‘оно’, али и сједињено узетих опозита ‘ово и оно’.

2. Како смо нагостили, издвојено посматрање предметне сфере појма било је основ за увид у категоријалне разлике међу појмовима (в. напомене преводиоца у *Кат.*(2008): 58–64).²²

2.1. Наиме, основна разлика између категорија (1) с у п с т а н ц и је или б и в с т в а (гр. *οὐσία*) и (2) к в а н т и т е т и или к о л и ч и н е (гр. *ποσόν* ‘колико’) садржана је у томе што је предметна сфера (субјекат) појмова прве категорије повезана са јединичним (дискретним) ентитетима (*човек*, *чашица*, *сивор*, *сивар*, *храси*), док је предметна сфера појмова друге категорије повезана са квантитативним (не-јединичним – просторним, протежним или колективним) ентитетима (*ијадина*, *место*, *време*, *вода*; *улица*, *граница*, *река*; *народ*, *живина*, *грање*).

²⁰ Примара ради, у одељку о бивствима се истиче како је „*nižno da se i ime i odredba [λόγος, значење] onog što se pridaje podmetu [субјекат појма] isto tako pridaju tom podmetu [стварни, физички субјекат]”* (*Кат.* 2а: 20–25), или, место на коме се говори о томе да однос између значења и субјекта зависи од категоријалне припадности појма (*Кат.* 4а30–4б).

²¹ На сличан се начин представља и однос елемената у оквиру тзв. „семиотичког троугла” (Прћић 2008: 204). Наиме, OGDEN – RICHARDS (2001: 19) увиђају да су „*Misao ili Referencija*” и „*Simbol*” тесно повезани, налазећи да се између њих упостављају „каузални односи”. Посматрајући *субјекатни појма* као *Referent*, они налазе да су *Simbol* и *Referent* повезани „*indirektno, naokolo, preostalim dvema stranicama trougla*”, док у односу *Referent* – *Referencija* препознају „*manje-vise direktan*” или „*indirektan*” однос (OGDEN – RICHARDS 2001: 20). Да је то тако, тј. да увек постоји тесна веза између субјекта појма („референт”) и значења, именице не би могле бити примењиве сад са не-референцијалном (нпр. *вук* ‘животињска врста’), сад са референцијалном вредношћу (*вук* ‘овај’ *вук*).

²² Наше разумевање Аристотелових категорија излагали смо у више наврата, најпре у Радић 2007. О разлици између категорија појмова и категорија мисли в. Радић 2013б: 6–8.

2.1.1. Кад су у питању појмови прве категорије („бивства” – репрезентанти јединичних ентитета), ту се исцрпљује важност свих разлика међу субјектима појма, будући да организација таквих појмова почива на хипонимно-хиперонимним односима и хијерархијском устројству, и да њихов живот подразумева стално „кретање” између „првог” и „другог бивства”, тј. између референцијалне и нереференцијалне (опште) вредности (означавање и значење). Ту разлику добро илуструје запажање да у „другом бивству” субјекат „није нешто једно као што је то прво бивство већ се ’čovек’ или ’životinja’ придају неком мноштву” (КАТ.3б: 15–20).

2.1.2. Разлике међу предметима важне су, међутим, у даљој класификацији појмова квантитета, где је уочена битна разлика између континуираних („непрекидних”) квантитета у доменима ‘простор’, ‘време’, ‘линија’, ‘површина’, ‘тело’, и дисконтинуираних („прекидних”) квантитета у домену ‘број’ и ‘говор’ (в. КАТ.4б.20–25). Разлике изражене суфиксима словенског типа могле су полазити од конкретно-опажајних разлика између „непрекидних” квантитета типа *ЛИНИЈА* (гр. *γραμμή* – црта, потез; граница која раздваја и спаја делове површине, исп. лат. *līnea*, *līnia* – ланена нит; конач; потез, црта; међа, граница), *ПОВРШИНА* (гр. *ἐπιφάνεια* – показивање, појава; површина) и *ТЕЛО* (гр. *σῶμα* – (опажајно) тело, ограничена количина). Наиме, запажа се да „линија је непрекидна, јер може се ухватити заједничка граница којом су њени делови повезани: тачка. Код површине, то је линија – јер делови површине повезани су заједничком границом – а исто се тако и код тела може ухватити заједничка граница, линија или површина, којом су повезани делови тела. И време и простор су такве /količine/” (КАТ.5а:1–5). Оцртана логика односа између тачке, линије, површине и тела говори да се као полазна разлика између „предмета као предмета” могла наметати разлика заснована на димензији: ‘једнодимензионално’ → ‘(из континуума) издвојено’ → ‘ограничено’ → ‘јединично’ (линија, тело, тачка) || ‘вишедимензионално’ → ‘у континуум утопљено’ → ‘не-ограничено’ → ‘бездимензионално’ (бестелесно). По логици ствари, све чему се опажа граница може се узимати као јединица („једно”) те и обележити суфиксима који примарно категоришу по себи јединичне ентитете (исп. *река*, *рука* – као *сламка*, *женка*, *мајка*), али и обрнуто, суфикси који примарно категоришу једнодимензионалне ентитете у простору, у структури квалитета и релатива могу назначити јединичан ентитет, нпр. *Белица* / *белица* (‘одређена река’, ‘воћка одређене сорте, плод те воћке’), *седмица* (‘одређена временска јединица’, ‘одређена цифра’), *Рајковица* (‘одређено место’, ‘одређена жена’).

Изгледа да на препознавању управо овакве типологије физичког света почива класично (Порфиријево) разумевање *целине* Аристотелових категорија: „Aristotelove kategorije su proste, izvorne semantičke jedinice govora čije *značenje* predstavljaju ‘same stvari’, a не ‘sama bića označena tim rečima” (према С. Благојевић, КАТ. (2008): 60).

2.2. Нама се, међутим, чини да у категоризацији појмова овде престаје важност разлика међу самим предметима (и субјектима појма). Наиме, у конституисању појмова преостале две категорије, (3) *квалитети* (гр. *ποιόν* ‘какво’) и (4) *релативи* (гр. *πρός τι* ‘према-чему’), пресудан значај има неутралан положај субјекта у појмовној структури, тј. његова зависност од

компоненте значење. За разлику од сличних језичких структура, у којима неутрална јединица може представити (или заменити) оба опозита (исп. *велико* || *мало* – *ВЕЛИЧИНА*), или испунити функцију неодређене јединице (в. 1.2. б), – у структури појмова ових категорија субјекат је зависан од компоненте *з н а ч е њ е*, а у неким прелазним случајевима и од сједињено узетих компоненти *и з р а з и з н а ч е њ е*.²³

2.2.1. Изгледа да у делу појмова из категорије „квалитети”, првенствено оних везаних за колорит (*їлаво, свеїлоїлаво, їлавозелено, резедо, небоїлавно, їамнойлаво, їеїеїї* и сл.), израз и значење (изразом означена разлика у спектру) конституишу субјекат. На могућност да ту, у ствари, и нема субјекта, тј. да такве јединице (придеви) нису појмови у пуном смислу, указује Персово запажање да „*mi od boje na zadržavamo apsolutno ništa izuzev svesnosti da bismo je mogli prepoznati*” (PERS 1993: 101).

2.2.2. У делу појмова ових категорија субјекат се конституише као елемент зависан од компоненте „значење”, тј. од мишљу, обичајним нормама, друштвеним или интерперсоналним односима утврђених разлика. Такав је случај са корелативима типа *їосїодар* ↔ *служа / роб, краљ* ↔ *народ, учїїељ* ↔ *ученик, браїї* ↔ *сесїра, сїїриц* ↔ *синовац, ујак* ↔ *нећак* и сл.

Ипак, код већине речи-појмова ових категорија субјекат је зависан од смисла у коме се дати израз узима: нпр. квалитет-релатив *СУШИЦА* је „суха *болесїї*, и суха *драча*, и суха *кожа* и *река* која пресушује” (Бошковић 1936: 67), *ЖЕНКА* је *лавица, вучица, мачка* женка, *їаїїка* женка, *канаринка* итд., *БЕЛИНА* је *белина* снега / *млека* / *платна*; релатив *КРИЛО* је *крило* птице / *лептира* / *авиона* / *прозора...* / *материно крило, ГЛАВА* је *їлава* човека / *коња* / *слона* ... / *ексера* / *породице* / *народа* / *државе* / *војне формације* итд. Релативи, дакле, почивају или на односима део – целина (тип *їлава* човека / *породице*), или на (ко)релацији две истородне или разнородне „ствари” (*учїїељ* ↔ *ученик, їасїїир* → стадо, *їрадиїељ* → објекат градње). У оваквим се случајевима суфиксом не назначава категоријални тип предмета, већ неке друге дистинкције категоријалног типа.²⁴

2.2.3. Важност оваквих условљености потврдила су многа савремена компаративна истраживања, која су показала да осећај за постојање одређене нијансе из домена ‘колорит’ (нпр. *резедо* или *їеїеїї*) зависи од постојања израза за „ову” или „ону” нијансу боје. Слично овом, потврђено је да могућност поимања (превођења) разлика ‘брат’ – ‘сестра’, ‘стриц’ – ‘ујак’, ‘братић’ – ‘синовац’, ‘братић’ – ‘нећак’ и сл. у одређеном језику зависи од система значења (појмовног система), тј. од конвенционалних деоба спроведених у

²³ Занимљиво је да се функционални однос компоненти оваквих појмова може препознати као у огледалу пресликан однос међу елементима структуре *ово* || *оно* – *їо*, в. т. 1.2(б).

²⁴ Вредности суфикса који учествују у домену ‘људско’, где има и таквих који не излазе из тог домена (нпр. *-їељ*), највероватније би се могле издвојити ако би се полазило од парова релатива типа *учїїељ* – *ученик*, где се сам суфикс може тумачити како назнака разлика типа ‘способност’ (који има способност, умеће да нешто ради, исп. *їрадиїељ, Сїасїїељ*) – ‘стање’ (који је у стању да се оспособи за нешто, да сазна, научи, ради нешто и сл.), ‘моћ’ – ‘немоћ’, ‘трпљење’ – ‘делање’. На важност таквих разлика указује Аристотелова анализа категорије квалитети (*Кат.8b30–10a5*).

датој сфери именованја. Такав је случај и са деловима чврстих тела, тј. са свим што подразумева однос део – целина (/ потцелина), нпр. *шака – рука, лакај – рука, њодлакџица – рука*.

3. Овом је приликом потребно указати још само на то да неутралан положај субјекта појма, који стоји у надлежности суфикса, омогућава том елементу речи да истовремено буде усмерен на значење и на одређен („овај” или „онај”) стварносни ентитет – да модификује смисао и „смањи” или „повећа” предмет не мењајући категоријални тип мотивне речи (субјективна оцена: *кућица, кућеџина*). Иста та позиција омогућава суфиксу да назначи конкретно-опажајну разлику, тј. да се у референцијалној (не-појмовној) примени речи узме као средство којим се назначава „твар” (‘пол’, не род или врста) различита од оне што је назначава референцијално примењена лексичка јединица (моција рода: *докџор-ица / докџор-ка || докџор-ø – ДОКТОР*, в. т. V-3).²⁵ Таква примена суфикса по свему одговара деиктицима *она* и *он*, који долазе као аутоматска реакција на пол референтног лица (*он-а || он-ø – ко*).

3.1. У предметној сфери појма стоје, дакле, „субјекти” којима у реалном свету одговарају посебни, од језика независни ентитети („бивства” типа ‘вук’, ‘храст’, ‘књига’ и „квантитети” типа ‘планина’, ‘река’, ‘море’), али и субјекти који у реалном свету не постоје као издвојени ентитети, или као посебна врста ентитета, већ као такви постоје само у језичком свету, тј. у језичкој свести („квалитети” и „релативи”).

Независно од статуса у реалности, у подлози свега што се опојми – у језику и свести учврсти као независна јединица (предметна реч, реч-појам) – мора стајати категорисан субјекат, тј. неко јединично (дискретно) или квантитативно „шта”. Још једном подвлачимо да се категоријални тип предмета може само подразумевати (нпр. *човек, људи, жена, слама, ѓрана, до, џуџи, небо*), али се може и експлицитно изразити, тј. назначити суфиксом (*слам-ка, ѓсџод-ин; дол-ина, ѓрање, ѓран-ица, ул-ица*). Стога, у приступу суфиксалној творби именица полазимо од претпоставке да је прва разлика назначена суфиксима могла подразумевати разлику *ј е д и н и ч н о* (дискретно) – *н е - ј е - д и н и ч н о* (квантитативно, ‘мноштва’ и ‘простор’). Јер, ако су иниције предметне речи и ако суфикс има управну а основа одредбену функцију, онда је нужно поћи од разлика које су подједнако важне за све предмете, укључујући и оне створене језиком (*џевање, џесма, џевач, белина, белац, белка, вид, виђење*).

3.2. При свему овом, важно је имати на уму да субјекти појмова из свих домена (створови, ствари, материја, простор, време, и сви други „предмети” које људи упознају или спознају) и категорија подразумевају обједињење у категорији *шта* (у „штаству”), тј. спој најмање две различите категоријалне компоненте. У самим Категоријама је на више места указивано на то да свако „*drugo bivstvo* [...] *pre označava neku kakvoću* – *jer podmet tu nije nešto jedno*

²⁵ Проблему моције рода (углавном у вези са вештачки доследном феминизацијом) досад смо приступали из више различитих углова (в. Радић 2011, са списком дотад објављених радова), док поступак примењен у овом раду указује на могућност да се механизми моције сагледају на непосреднији начин, полазећи од вредносног склопа самог суфикса.

kao što je to prvo bivstvo već se 'čovек' ili 'životinja' pridaju nekom mnoštvu", tj. „označavaju *kakvo je neko bivstvo*” (Кат.3b: 15–20). Дакле, сваки општи појам из категорије „бивства” подразумева квалитет (спој ‘шта^{КАКВО} – човек, коњ, бор), као што квалитативност морају подразумевати и сви квантитети (‘шта^{КАКВО}–колико’ – улица, река, њесак).²⁶ Експлицитно је указивано и на то да се „квалитети” типа *бело* поимају као „квантитети” (у свести призвано ‘бело’ је просторно – *белина*), да сваки појам релације подразумева квалитативност, и обратно – већина квалитета подразумева релацију (в. Кат.11а: 20–35). Сви појмови из категорија „квалитети” и „релативи” подразумевају, дакле, спој три или четири категоријалне компоненте: (а) ‘шта–КАКВО^{КОЛИКО}’ – *бело, лејо, добро, круџ, коло*; ‘шта–КАКВО^{ПРЕМА ЧЕМУ}’ – *белац, сивалица*; ‘шта–КОЛИКО^{КАКВО}–ПРЕМА ЧЕМУ’ – *лејоша, белина*; (б) ‘шта^{КАКВО}–ПРЕМА ЧЕМУ’ – *крило, џлава, њочак*; ‘шта–КАКВО^{ПРЕМА ЧЕМУ}’ – *браћ, мајка* и сл.

3.3. Осећај за категорије мисли које језик предаје у форми засебних речи (*ко, шћа, кад, где, зашћо, чим...*) неупоредиво је боље очуван од осећаја за категоријалне вредности које носе суфикси као везане јединице, што мора бити повезано са разликом у начину њиховог живота. За разлику од речи-категирија, суфикси се никад не остварују самостално и не показују своју стварну (праву) вредност, већ увек учествују у својеврсним хибриднијим јединицама где своју категоријалну вредност мешају са вредностима других и другачијих јединица (коренске морфеме као семантичке јединице, други суфикси, граматичке морфеме). О томе добро сведоче налази да су поједини именички суфикси настали перинтеграцијом граматичке и творбене морфеме (нпр. псл. **-i-са* ← **-i-ка*), или су деривати настали спајањем два суфикса (нпр. срп. *-ић* ← псл. **-it-џјб*). Појава суфиксалних спојева овога типа повезана је са учешћем већег броја категоријалних компоненти у структури појма, при чему се придевским суфиксалним елементима по правилу назначавашу компоненте квалитета и(ли) релације.

III. ПРОСТОР КАО „РОДНО МЕСТО” СУФИКСА *-ИЦА* И *-ИНА*

1. Да би се разумела улога суфикса у типологији просторних ентитета, сам простор је потребно посматрати као јединство линија (једнодимензионално), површина (дводимензионално) и тела (тродимензионално), онако како је у антици скицирана структура „непрекидних” квантитета (/ „количина”): „линија је непрекидна, јер може се ухватити заједничка граница којом су њени делови повезани: тачка. Код површине, то је линија – јер делови површине повезани су заједничком границом – а исто се тако и код тела може ухватити заједничка граница, линија или површина, којом су повезани делови тела. И време и простор су такве /količine/” (Кат.5а:1–5). Важна карактеристика појмова из просторне сфере именовања је та што њихови с у б ј е к т и (менталне слике или скице које стоје у подлози речи и значења) п р а т е р е а л н е о б л и к е физичких ентитета, сведене на основне елементе континуираних квантитета: „линија”

²⁶ У суштини, на ово се своди и Белићево запажање да основе изведених речи имају детерминативну, а суфикси предметну вредност (Белић 1958: 77).

која пресеца простор (*йуӣ, река, Морава*), „линија” са сагледивим границама (нпр. *улица, Сџуденица, йонорница, ѓраница*), „тачка” у простору (нпр. *извор, сџуденац, йројланак*), површина или „тело” са сагледивим границама (*орница, брдо, ѓлавица*), површина или „тело” без сагледивих граница (*йланина, йицӣйалина, море*). Овакав вид повезаности између субјеката појма и представљених физичких ентитета стоји, свакако, у основи Сосировог запажања да „jedino geografske seme i lična imena čine izuzetak” од правила о сталној променљивости и колебљивости „idejne strana znaka” (Sosić 2004: 101).

2. Иако се наше истраживање претежно ослања на у антици утемељене поставке, његови се налази додирују са савременом теоријом семантичке локализације (в. PIPER 2001: 37–62), непосредно сведочећи о узроцима базичног сегмента утицаја који „kategorija prostora izvan jezika ima na strukturiranje i funkcionisanje jezičkih kategorija” (PIPER 2001: 5). Односу језика и простора у лингвистици је приступано из различитих углова, са полазиштима везаним за различите домене језика (в. PIPER 2001: 37–62), али, колико нам је познато, не и за суфиксалну творбу речи или саме суфиксе. Верујемо да би оваква истраживања суфикса, јединица из најдубљих слојева језичке свести, могла показати к а к о „физическое пространство служит своеобразной гносеологической основой познания других аспектов бытия человека и мира” (KPM 2007: 5).

III-1. ПРОСТОРНИ ЕНТИТЕТИ ТИПА „ИНА”

1. Поћи ћемо од учешћа суфикса *-ина* у географској терминологији: *дубина, низина, равнина, сџрмина, чисџина, дивљина, йланина, долина, дубодолина, дугодолина, бјелавина, ѓрбавина, удубина, йадина, йржина, йрлина, йучина, врџина, крчевина, џаложина, йребежина, йојионина, йролисина, йросјелина, расјелина, усјелина, вододерина, урвина, уйџина, узвисина, йловуџина, коруџина, врџина, ѓрбина, ледина, коџина, йодбарина, йодина, йу-сџојољина, рудина, слаџина, сџублина, џарина* (ŠiC 1994).²⁷ У свим оваквим формацијама основе имају детерминативну функцију, што се односи како на квалитативно-релационе (*ѓрбав-ина, дивљ-ина, йојион-ина*), тако и на релационе или (релационо-)квалитативно-квантитативне основе (*џар-ина, дол-ина, йод-бар-ина*), које се са савремене тачке гледишта препознају као именичке. Заједничка карактеристика свих таквих термина је да репрезентују предео који се до неодређених граница простире у две (нпр. *чисџина, ледина*) или три димензије (*йланина, йицӣйалина, йојионина, Прођејина*), тј. простире се пратећи несагледиво ширење особина, процеса или резултата дешавања исказаних основом. Податак ‘што се вишедимензионално простире до неодређених граница’ носи суфикс *-ина*, јединица са управном функцијом и вредношћу категоријалног типа, тј. јединица која непосредно назначавља категоријални тип субјекта појма. Уочљиво је да ниједан од наведених термина не репрезентује реалије са уочљивим или лако појмљивим границама.

²⁷ У раду се без упута на извор наводе и примери потврђени у Поморављу (Радић 2003), као и примери који су општепознати или су аутору познати из родног краја (околина Фоче).

У „центру” просторних ентитета типа „ина” стоји оно што већ подразумева извесну просторност (нпр. ‘грба’, ‘под’, ‘до’, ‘бело’, исп. *црква* : *црквина* ‘простор који се шири око развалина цркве’) или оно чије је остварење незамисливо (непојмљиво) без пратеће квантитативности (*низ-ина*, *сџирм-ина*, *џад-ина*).

2. Оваква вредност суфикса *-ина* у домену ‘простор’ лако је могла послужити као основ за његово учешће у другим доменима, превентивно у домену ‘људи’ (в. т. V-2), те и основ за све остале вредности овога суфикса. Вишедимензионалност и неограниченост се лако претвара у бездимензионалност (*белина*, *ширина*, *величина*), као што се уз помоћ других језичких средстава („падежни” форманти типа *-ејџ-*, *-ов-/-ев-*)²⁸ лако уобличава и свака друга предметност квантитативног типа (материја типа *џел-ејџ-ина*, *свињ-ејџ-ина*; *храсџ-ов-ина*, *смрч-ев-ина*). Једноставан је и пут којим се од ових вредности и оваквих творбених модела дошло до учешћа суфикса *-ина* у творби именица субјективне оцене (‘што је неограничено то је велико, „развучено”), где вредност суфикса бива усмерена на значење основинске јединице, а не на предметност појма.

2.1. А. Белић (1958: 78) је налазио да се именице субјективне оцене разликују од свих осталих изведених именица по томе што је код њих „први део увек именица [...] која чува значење именице и у изведеној речи, док је код других овај део увек одређујућег, детерминативног карактера”. Показује се, међутим, да и речи субјективне оцене подразумевају вредносну модификацију основе и својеврсну детерминативност, тј. одабир позитивних (нпр. *људина*, *сџарина*, *војничина*, *вучина*) или негативних семантичких компоненти (*коњина*, *џина*, *женејџина*, *ножурина*). За афирмативно или пејоративно-аугментативно усмерење одговорни су, по свој прилици, семантичка структура мотивне речи (квантитети ‘људи’, ‘стари људи’) и интерпретација (‘вук’ узето као врста – појмовна вредност; ‘коњ’, ‘пас’ узето као јединка – референција), при чему се референцијална (својеврсна падежна) примена обично назначавала формантом (*-ејџ-*, *-ур-*, *-ес-* и др.). Само *-ина* ту увек долази да прошири семантички просту (*сџарина*, *будалина*) или унапред модификовану (сужену) вредност основинске јединице (не обично *жен-а*, *ноџ-а*, већ *женејџ-ина*, *ножур-ина*).

3. По моделу појмова типа *долина* или *џланина* лако су се могли формирати и сви остали појмови уобличени овим суфиксом. Свима им је заједничко то да им у предметној сфери стоје: (1) ентитети који се простиру у више димензија без јасних граница (*џланина*, *џоврџина*, *ледина*, *којџина*, *џаљевина*, *околина*, *домовина*; кичмена *мождина*, *слабине*, *џолеђина*; *буковина*, *џоведина*); (2) бестелесни ентитети који сами по себи подразумевају безди-

²⁸ Сматрамо да и елеменат *-ов-/-ев-* у многим суфиксалним формацијама треба посматрати као „падежни” формант, тј. јединицу која назначавала како „пад” појма (*џадеж*, употреба именице у не-предметној – не-субјекатској и не-објекатској – функцији) тако и промену категоријалног типа „предмета” (исп. *син*, *синови* : *усиниџи*, *синовџи*; *маџи*, *маџере* : *маџица*, *маџерица*; *џеле*, *џелеџа* : *џелеџина*, *џелеџ-џи* > *телеђи*). О сличним ставовима појединих истраживача в. Грковић-Мелдор 2013: 208.

мензионалност и немерљивост, а тиме и ирелевантност димензија, граница или мера (*белина, сјарина, оморина, својина, истина, њуђина, лејина, врућина, количина, величина, висина, дужина, зайремина*). (3) Исти тип вредности суфикс *-ина* задржава и онда кад „шири” неке од семантичких компоненти из основинског дела речи (не мења предметност појма), у формацијама које подразумевају субјективну оцену (*људина, вучина, краветина, кућетина, будалина*).

Суфикс *-ина* има, дакле, врло једноставан склоп вредности: назначавача вишедимензионалне просторне ентитете без јасних граница, и то најпре (1) у просторној и другим сферама физичког света, потом (2) у метафизичкој као бездимензионалној сфери, и најзад, (3) у семантичкој сфери – неутралној на разлику физичко || метафизичко.

III-2. Просторни ентитети типа „ица”

Супротно формацијама са *-ина*, формације са *-ица* по правилу представљају ентитете који се из предеоне матрице издвајају као оно ‘што се протеже у једној димензији (линија, коридор)’, али и оно што није линеарно али се из простора издваја по лако уочљивим (и лако појмљивим) границама. „Издвојеност” је најизраженија код ентитета типа ‘водни ток (река, поток)’ и ‘пут’, који секу предеону матрицу (*бисјерица, брзица, бујица, бујавица, њојлица; њониквица, њонорница, ујочица; улица*), што указује на вероватноћу да је суфикс *-ица* примарно назначавача управо такве ентитете.

1. На примат ове вредности указује то што су имена мањих река (краћи стални токови) у свим словенским језицима, уз имена многих река на просторима које су у прошлости насељавали Словени, најчешће образована управо помоћу суфикса *-ица* (*Белица, Црница, Брзица, Сијиница, Моравица*). Ово се, дакле, односи како на јужнословенске језике, где је *-ица* изразито продуктиван именички суфикс, тако и на источнословенске и западнословенске језике, где има слабу или знатно слабију продуктивност (не учествује у моцији рода, деминуцији, творби *nomina loci* и др., в. Бошкових 1936: 111–121). Вероватно је непотребно нагласити да су водни токови у пределу (са познатим извором и увиром) били и остали основни извор живота, а напоредо са путевима („улицама”) и најпоузданији оријентир у простору – основ и услов човековог (и не само човековог) сналажења у простору. То само по себи говори да су се такви ентитети међу првима морали „уселити” у језик људских заједница.

2. О примату такве вредности добро сведочи и посл. *улица*, које су као „културну реч” од Словена преузели и народи који су са њима делили исти животни простор (Мађари, Дакорумуни, Арбанаси, Скок 1972: *ulica*), или *граница*, које су, поред Мађара и Румуна, посудили од Словена и Немци (Скок 1972: *grana*).

2.1. Сагласно увреженим гледиштима, именицу *улица* Скок дефинише као „sveslav. i praslav. deminutiv”, указујући притом на њену повезаност са „stcslav. *ula* ‘Gasse, cesta’”, које је „bez deminutivnog sufiksa”. Као потпуну несловенску паралелу томе *ula* Скок наводи само „arm. *ul, uli* ‘put’”, мада има

и одредницу „*ulak* ‘kurir, tatarin, glasonoša’” (пример из српске епике, протумачен као „balkanski turcizam”, „tur. *ulak* ‘Eilbote’”, Скок 1972: *ulak*), која би се сасвим регуларно могла извести од *ула*. Наиме, то *улак* ‘онај ко носи нешто од полазне тачке А, до просторно неодређене циљне тачке Х (нпр. на ратиште)’ би могло указати на разлику између *улица* ‘пут који подразумева раздаљину између две одређене тачке: полазне А и завршне Б’ и асуфиксалног *ула* ‘пут и кретање од тачке А као просторно одређене до тачке Х као просторно неодређене’. То би истовремено био и уверљив показатељ полазне вредности суфикса *-ица*: ‘линија која се пружа између две одређене тачке’ → ‘путања којом се одвија кретање од једне до друге тачке’.²⁹

3. Дакле, формације са *-ица* репрезентују просторне јединице који се из предела лако издвајају (у пределу лако уочавају) као једнодимензионални ентитети који секу предео, тј. протежу се од тачке А до тачке Б: (1) корито којим вода тече од извора до ушћа или понора, тј. ток воде од тачке А до тачке Б; (2) пут који повезује две просторно одређене тачке, тј. пут којим се креће човек од полазне до циљне тачке (А → Б); (3) сама граница, тј. гранична „линија” која „окувирује” делове простора неодређеног или одређеног облика (*граница*, *кржница*).

3.1. Независно од тога каква семантичка јединица стоји у основи (квантитатив – *ул-ица*, *гран-ица*, квалитатив – *шойл-ица*, *Бел-ица*, *кружн-ица* или релатив-квантитатив – *йо-ребр-ица*, *йо-брд-ица*), она у изведеној речи одређује предмете чији је категоријални тип непосредно назначен суфиксом *-ица*. Као полазиште за настанак формација типа *улица* и *Белица* (географски термин и топоним) може се претпоставити след две логички повезане одредбе:

- (а) неко **ula* се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’
 (б) све што се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’ (је) **ica*

(в) **ula* које се протеже од тачке А до тачке Б (је) **ica* → *ul-ica*.

- (а) „ово *belo*” се ‘*протеже од тачке А (извор) до тачке Б (ушће)’
 (б) све што се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’ (је) **ica*

(в) „ово *belo*” (је) **ica* → *Bel-ica*.

Исход следа оваквих одредби може се препознати као закључак који „*припада првом, тј. н е р о с р е д о в а н о м* stavu: naime, kod odredbi gde postoji srednja, zaključak nastaje posredstvom srednje” (*ANAL.* 68b:30–35, спац. J.P.). Ово „средња” је, у ствари, одредба неутрална на разлику између по дужини одређеног *улица* („закључак”) и неодређеног *ула* (одредба а): *ulica* || **ul-a* – **ica*.³⁰

²⁹ Ове вредности указује на системску везу између категоријалног *-ица* и категорије *куда*, која у српском језику одавно обједињује *овамо* (циљ кретања) и *овуда* (путања којом се креће).

³⁰ Међу „ставовима” има и оних у којима не постоји „средња” (или „трећа”) одредба, и где закључак настаје на основу хода „od ројединасног ка орштем” (*ANAL.* 68b:30–35, в. нап. преводиоца, стр. 330). Тако је у првом по следу силогистичком облику, који почива на противуречној одредби и производи „савршен закључак” (*ANAL.* 25b:30–25), било „не-посредован” (ко || *шита* – *o* ‘све што јесте’, в. т. II-1,4) било „посредован” (*човек* || ‘не-човек’ (*живо* ‘животиња’) – *живо* ‘све живо’).

Такав однос одредби и закључка одговара облику по следу другог силогизма (в. *ANAL.26b35–27a*), у коме је „*srednja izvan krajnjih, ali je prva po položaju*” (*ANAL.27a*).

3.2. Ако је, пак, псл. *ula значило исто што и *улица*, као што је стсл. *granь* могло значити и ‘граница’ (исп. „*gr.-arb. granë ‘Grenze’*”, Скок 1972: *grana*²), – *улица* и *ѓраница* би сведочили да су са промењеним „стањем језика” (в. Сосир 2004: 33) суфикси долазили не само да саграде нов појам (појам нове категорије типа *Белица* : *бело*), већ и да формално назначе већ подразумевањени категоријални тип.

4. Представљена вредност суфикса *-ица* лако је могла послужити као основ за све остале његове вредности у просторној сфери: (4) ‘део предела који се протеже поред, између или у оквиру одређених, мање или више јасних граничника’ (*вододелница, ѓобрежица*); (5) ‘део предела издвојен на основу смера посматрања (кретања погледа)’ (*низбрдица, узбрдица*); (6) ‘део предела који се простире у границама постојања статичног или испољавања динамичног својства, односно, у границама одређене „слике” или облика’ (*равница, ѓолица, јаловица, орница, ѓорица, ѓлавица, ѓоробрница*).

Дакле, вредности суфикса *-ица* у сфери ‘простор’ могуће је свести на три основне компоненте: (1) ентитет и з д в о ј е н из предела као основинске матрице, (2) ентитет који се л и н е а р н о (једнодимензионално) протеже од тачке А до тачке Б, те и (3) о г р а н и ч е н ентитет. Као посебна компонента препознаје се (4) д и н а м и ч н о с т, што, вероватно, није део примарног вредносног склопа овога суфикса већ је примљено од првих предмета типа „ица” (‘река’, ‘улица’).³¹

III-3. О МОГУЋОЈ УНИВЕРЗАЛНОСТИ РАЗЛИКЕ ТИПА „ИЦА” || „ИНА”

1. У вези с представљеним вредностима суфикса *-ина* и *-ица* стоје занимљиви општелингвистички налази који указују на могућност да разлика „ица” || „ина” припада реду језичких универзалија. Наиме, најпре је запажено да језик индијанског народа „Navaho ima prikrivenu klasifikaciju celokupnog sveta predmeta koja je delimično bazirana na živosti, a delimično na obliku. Neživa tela spadaju u dve klase koje su lingvisti nazvali ‘okrugli predmeti’ i ‘duguljasti predmeti’” (VORF 1979: 45–46). Показало се, потом, да су системи назначавања „облика и димензија именованих објеката” (*classifiers*) познати и језицима других народа са простора северне и централне Америке – Хопи и Целтал,

³¹ Модели деоба у простору истовремено су и модели издвајања делова људског тела, које такође припада типу целовитих (недељивих) квантитета. Приметна је, међутим, и једна важна разлика: док су у географској терминологији нешто заступљенија образовања са *-ина*, овде су неупоредиво бројнија она са *-ица*. Ово се, свакако, да објаснити тиме што се границе делова сопственог тела неупоредиво лакше поимају од граница у простору: *мишница, десница, ѓесница, ѓодлакѓица, ѓоѓколеница, занокѓица, ѓреѓавице, ѓласнице, зеница, ресица, вилица, карлица, лоѓаѓица, ѓубица ‘усна’, ѓабучица, ѓаѓодица, брадавица, маѓтерица* (исп. *ѓосѓељица, коѓуљица, масница* ‘део на кожи у границама промењене „масти”, тј. боје’, в. Вавѓ 1986: 16–17). Сасвим је разумљиво и то што малобројне формације са *-ина* именују шире „предеље” (*ѓолеђина, ѓоѓлавина, слабине, буѓина, кичмена можедина*), већином скривене нам од очију.

као и језицима народа југоисточне Азије – кинески мандарински, вијетнамски, лаошки (CLARK – CLARK 1977: 239).³² Како је реч о „прикривеној” разлици, која се у језику „*oseća više nego što se razume*” (VORF 1979: 45–46), Кларкови на истом месту запажају да разлика „дуги” – „округло-лоптасти” предмети подразумева, у ствари, „перцептивно једноставну” разлику *једнодимензионално (линеарно) – вищедимензионално (нелинеарно)*, указујући притом да системи „класификатора” у појединим језицима садрже и трећу јединицу, која назначавача припадност класи „равних”, тј. *дводимензионалних* предмета. Судајући по представљеним вредностима суфикса *-ица* и *-ина*, преци Словена су ‘дуго’ и ‘равно’ објединили у ‘димензионално одређено’ (‘једно- и дводимензионално’, исп. *Сийн-ица, ул-ица; равница, орница*), према чему као опозит стоји ‘димензионално неодређено’ (‘тро- и бездимензионално’, исп. *їланина, сийнина, даљина*).

2. Шире анализе би могле показати да се у разлику „ица” || „ина” уклапа и карактеристика „*delimično bazirano na živosti*” (т. 1), схваћено као делимично заснована на разликама ‘живо’, ‘активност’ (исп. *їоџлавица, лисица, веверица, ласїавица, їреїелица*) || ‘неживо’, ‘инактивност’ (исп. *їоџлавина, їшелейїна, буковина; ладовина, ледина, щирина*). Такве вредносне разлике би се, поред осталог (в. у низу четврту вредност суфикса *-ица*), могле темелјити и на самој разлици ‘ограничено’ || ‘не-ограничено’, с чиме је повезано и то што формације са *-ица* углавном не иду у сферу метафизичких предмета (тзв. апстрактне именице, в. Бошковић 1936: 66),³³ док оне са *-ина* примарно не значе дискретне физичке предмете.³⁴ Кларкови запажају да су поменути „системи класификатора” делом повезани како са разликом ‘живо – не-живо’, тако и са разликом ‘човек – животиња’ (CLARK – CLARK 1977: 239).

3. Ако се, пак, поклони поверење питагорејцима, који су као полазни принцип (први корак) у људском сазнању света препознали разлику „*grāica – bezgrāično*”, тј. ‘ограничено – без-гранично’ (надкатегоријални и прејезички принцип, в. Радић 2013а: 18), показује се нешто друкчији, можда и унеколико јаснији след вредносних разлика, пре свега оних везаних за суфикс *-ица*. Наиме, иза прве разлике следи низ од девет деобних принципа: „*pararno – parno, jedno – mnoštvo, desno – levo, muško – žensko, mirujuće – pokretno, pravo – zakrivljeno, svetlost – tama, dobro – zlo, četvorouglo – duguljasto*” (према МЕТ. 986а: 25–30). Јасно је да три супротности (‘десно – лево’, ‘светлост – тама’, ‘добро – зло’) потпадају под категоријални принцип о д н о с („према чему”,

³² Захваљујем рецензенту рада који ми је скренуо пажњу на ову библиографску јединицу.

³³ Примери типа *оскудица, доколица, неверица, седмица* (време од 7 дана), *сушица, гронїца, жуїиїца* (болести) и сл. су „апстрактни” само у томе смислу што им у предметној сфери не стоји какав физички предмет: они увек подразумевају одређеност (*неверица* је нпр. ‘неверовање у једну одређену ствар’) и лако појмљиву ограниченост у смислу количине, времена трајања и сл.

³⁴ Вероватно је да се све формације са *-ина* које значе (/ могу значити) издвојен физички предмет (нпр. *баїина*, в. ЕРСЈ2: *баїина*¹, *баї*¹, *баї*³) могу објаснити метонимијским односима типа *баї-ице* (‘телесна казна’, метафизички „предмет” – немерљиво) – *баї-ица* (физички предмет, „продужетак” руке), при чему је множинска форма (исп. *їлас-ине, сїлач-ине, баї-ине*; в. ЕРСЈ2: *баїаїи*) могла доћи да примарну вредност обележи као семантички одређенију од секундарне (исп. израз „*баїина* има два краја” и значења уз *баїина*¹).

в. РАДИЋ 2013б: 18, 21), док се пет парова супротности односи на појавни свет, тј. деле их категоријалне основе *о г р а н и ч е н о* и *б е з - г р а н и ч н о*: једни су првенствено (или само) везани за категоријалну основу ‘ограничено’ (‘једно – мноштво’, ‘мушко – женско’, ‘мирујуће – покретно’), док су други примарно везани за основу ‘безгранично’ (‘право – закривљено’, ‘четвороугло – дугуљасто’).³⁵ Посебно нам је важан Аристотелов навод да су питагорејци своје супротности „*postavili kao tvarne, jer tvrde da se na osnovu njih kao uprisutnih bivstvo uspostavila i izgrađuje*” (МЕТ. 896b: 5–10).

Остављајући по страни све друге појединости, у очи пада сличност у низу седме и десете питагорејске супротности („право – закривљено” и „четвороугло – дугуљасто”) са поменутом разликом „дугуљаста” – „округли” / „округло-лоптасти” предмети (т. 1). Наиме, ако бисмо седми питагорејски принцип протумачили као разлику ‘једнодимензионално („право”) || вишедимензионално („закривљено’), показало би се да елеменат „право” у следећем кораку постаје основа на којој се успоставља нова, такође једноставна разлика („четвороугло – дугуљасто”). Не излазећи из домена просторних ентитета, у виду имамо то да у простору нема „линија” у пуном смислу те речи (в. т. II-2, 2.1.2), те и да су *улица* и ‘мала река’ реално дводимензионални ентитети (ограничени по ширини и дужини – „четвороугли”), што говори да би се десета разлика могла схватити као ‘линеарно ограничено („четвороугло”) || линеарно („дугуљасто”)

Ако се, сад, вратимо на изражајни план, и притом имамо у виду упоредно-историјски налаз да је *-ина* по постању старије од *-ица* (*ina је ие., а *ica псл. ← **-i-ka*; в. SP: 123, 99), указује се могућност реконструкције следа разлика које су на основи ‘простор (без-гранично)’ могле бити назначаване јединицама „ина”, „ка” и „ица”: (1) *ka ‘линеарно (издвојено)’ (исп. псл. *rěka, ие. *roi-qa, Скок 1972: *rijeka*) || *ina ‘не-линеарно’ – ø / *INA ‘без-гранично’, (2) *ica ‘(линеарно) ограничено’ || *ka ‘линеарно (неосетљиво на разлику „ограничено – неограничено’ – *ina ‘не-линеарно (без-гранично)’. На то, поред осталог, указује могућа разлика између *ula* и *ulica* (в. т. III-2, 3.1, 3.2), али и вредности формације *улица* у српском језику: (1) „пут кроз насељено место с кућама с обе стране” (РСЈ: *улица*), и (2) топоним *Улица* – зараван (обично ливада) између или поред сеоских кућа (околина Фоче).

IV. Суфикс *-ица* у осталим сферама именованја

1. Затворен простор и јединични предмети

1.1. Сасвим су прозирни и по себи разумљиви путеви којима су се вредности суфикса *-ица* преносиле са отвореног на затворен простор, а потом и у предметну сферу. Динамична природа првих издужених и *о г р а н и ч е н и х* предмета који су као просторно и *з д в о ј е н е* јединице категорисане са „ица” (‘река’ и ‘улица’) могла је утицати на то да се за „ица” непосредно веже и компонента ‘динамичан ограничен ентитет’, ‘ентитет који нешто садржи, у

³⁵ Судаћи по Платоновом учењу да на почетку људског сазнања стоји „неодређено двојство” (о томе у Радић 2013а: 635), принцип ‘непарно – парно’ је препознат као услов уочавања сваке друге разлике.

оквиру кога се одвија нека активност': (1) 'место, тј. ограничен простор у коме нешто борави, налази се, одвија се нека радња' (*тџамница, самица, болница, сџаница, учioniца, воденица, кошница*); (2) 'предмет помоћу кога (/у коме) се нешто на неки начин носи, помоћу кога се нека радња врши, који има неку улогу у нечему, нпр. у одвијању неког процеса, радње и сл.' (*маџерица, бременница, џосланица, доџисница, зобница, кадионица, косачица*); (3) 'ентитет који има облик, положај или неку од функција дела неког другог тела' (*џлавица купуса, ноџица стола, ручица неког предмета*); (4) 'биће чија је суштина једна наглашена функција' (*маџица* 'пчела мати'), те и врста бића (*веверица, лисица, ласица, џрејелица, ласџавица*).

1.2. У примеру *маџица*, где је *-ица* везано за основу корелатива *маџи* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ: *маџи* ↔ *кџери* и *синови*), као доминантна се појављује амплификативна функција суфикса *-ица*, тј. усмерење на значење мотивне јединице. У односу на мотивно *маџи*, које подразумева корелацију $M \leftrightarrow C^1 / C^2 / C^3 \dots / K^1 / K^2 / K^3 \dots$ (одређен број синова и(ли) кџери), у *маџица* је суфиксом *-ица* десна страна „издужена” у неизбројиво x (неодређено велики број), чиме се појам аутоматски изводи из категорије корелатива – постаје прост релатив³⁶ или се уводи у квалитете. Мотивна вредност квалитета *маџица* 'пчела матица' могла би се дефинисати као 'она која ствара небројиво мноштво непосредних потомака' (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ) – '„издужено” мати', '„много” мати', а не 'мала мати'. Иста семантичка структура својствена је и срп. *бабица* ('особа која помаже да на свет дође неодређено велики број деце'), од кога се поменуто белор. *бабица* (в. фус. 7) разликује по томе што мотивно 'баба' ту није узето као корелатив (*баба* ↔ *унуци*), већ као квалитатив (: *баба* 'стара жена').

1.3. На сличан се начин може разумети веза суфикса *-ица* са основама релатива типа *рука* (*ручица*), *ноџа* (*ножица*), *џлава* (*џлавица*) и сл. Посебно је занимљив релатив *џлава*, чији преноси могу почивати на функцији и положају (*џлава* породице, *џлава* државе), положају (*џлава* ексера, *џлава* реке), положају и односу (*џлава* као врх брда) или облику (*џлава* шећера). Само ће овај последњи пренос именице *џлава* (вредносна компонента 'облик' + елементи функције) дозволити спој *џлав-ица* 'издвојен ентитет облика прототипичне, тј. људске главе' (*џлавица* купуса, лука). Да би од релатива *џлава* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ) постало *џлавица* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ), суфиксом *-ица* се најпре морала „издужити” опажајна квалитативна компонента (облик), чиме су неутралисане све друге, укључујући и ону 'део тела'. Сличан семантички склоп (без елемената функције) својствен је и географском термину *џлавица* 'део простора издвојен у границама облика главе' (ШТА-КАКВО-КОЛИКО-ПРЕМА ЧЕМУ).

Типолошким вредностима суфикса *-ица* (издвојено, издужено, ограничено) може се објаснити и његово учешће у пољ. *iglica* 'велика игла' (← 'издужена игла') или *chmurzusa* „страшни, тамни, густе кишни облак” (← 'облак ограничен простирањем тамне боје', в. т. I-1, 1.1).

³⁶ Исту семантичку структуру подразумева и релатив *маџица* 'све што има улогу средишта са снагом да окупља, обједињује, буде основа и сл.' (нпр. *маџица* реке, шрафа, српска и сл.). Вредност појма *маџи* у односу на *мама* и *мајка* испитивали смо у Радић 2012.

2. Деминутивно-хипокористичка функција суфикса *-ица*

У последњој сталној вредносној компоненти суфикса *-ица* (‘ограничено’) препознаје се основа на којој у прагматичкој димензији лако настаје његова деминутивно-хипокористичка функција (‘оно што је ограничено, то је мало’ → ‘оно што је мало, то „ми” је драго’). Усмерење на физички предмет подразумева двоструко субјективан приступ: (1) опажајни – ‘„ица” је оно што ми изгледа мало или младо’ и (2) емотивни – ‘„ица” је оно што ми је драго и лепо’ (*собица*, *књижица*, *ноћица*, *кућица*, *женица*, *цурица*). Кад се у интерпретацији искључи емотивна компонента, тада долази до мешања субјективне оцене са функцијом коју *-ица* има у примерима типа *мајица* (нпр. *девојчица* ‘још неизрасла девојка – „тек мало девојка”, или ‘мала девојка’; здравствена, ђачка, војничка *књижица* – ‘књига у неправом смислу, „мало књига”, или ‘мала књига’), или, пак, до преклапања (хомонимије) форми са *-ица* у семантичкој и прагматичкој функцији (*ручица* ‘део сложених предмета који испуњава једну од „издужених” функција руке’; *ручица* / *рукица* ‘мала рука’). Кад је значење мотивне именице неосетљиво на опажајно нам доступна својства, *-ица* је усмерено само на значење, тј. подразумева се чист емотивни приступ, чиста хипокористичност (*мамица*, *тајица*, *сестрица*, *дедица*). Сам суфикс је у таквим случајевима способан и да неутралише негативну вредност основинске јединице (*будалица*, *лудица*).

V. СУФИКС *-ИЦА* (И *-ИНА*) У ДОМЕНУ ‘ЉУДИ’

1. Остало је, најзад, да покушамо разазнати механизме на основу којих се суфикс *-ица* (и *-ина*) укључује у домен ‘људско’. У приступу појмовима из овог домена важно је имати на уму да је род *људи* недељив на врсте (у смислу у коме се на врсте дели род *животиња*) и да се за биће („бивство”) тога рода по себи зна да је „једно” и јединствено, различито од свих других јединки свога рода. Само по себи, то говори да је ‘човек’ неподложен сврставању, те и да у подлози појмова из овог домена мора стајати квантитет ‘људи’, који се од квантитета ‘простор’ разликује утолико што су ‘људи’ дисконтинуиран („прекидан”) квантитет, какви су ‘број’ и ‘говор’ (в. т. II-2, 2.1.2). Прекидна квантитативна основа говори да у подлози свих на њој насталих појмова мора стајати исти субјекат (‘људи’, ‘људско биће’), те и да такви појмови морају почивати на чисто семантичким критеријима, тј. припадати категоријама квалитети и релативи, чије посебности и иначе не почивају на сврставању (груписању) физичког света у родове и врсте, нити на типологији карактеристичној за домен ‘простор’ (в. т. II-2, 2.2).

2. Упркос томе што ‘простор’ и ‘људи’ чине два различита типа квантитета, деобе у људском роду су и на макро и на микро плану упоредиве са деобама у простору. Наиме, основна карактеристика деоба у простору је да не подразумевају деобе у физичком смислу (каква је нпр. деоба јабуке), нити, пак, у метафизичком смислу (какво је нпр. „одвајање” особине ‘бело’ од предмета типа ‘снег’ – *бело*, *белина*), већ само засебно посматране ентитете који са матрицом из које се издвајају трајно чине једну природну

целину. Слично је и са деобама на основи ‘људи’: упркос непрегледним поделама које се у људском роду и људским заједницама спроводе по различитим критеријима (пол, старосна доб, боја коже, расне и племенске поделе, класне и социјалне поделе, физичке и карактерне особине, улоге итд.), људска бића остају *људи*, један те исти род, јединствен ни мање ни више него што је јединствен простор – једнородан и физички недељив.

3. То говори да се по моделу деоба у простору (континуиран квантитет) праве како деобе у друштву, тако и деобе у језику (дисконтинуирани квантитети), али и непосредно сведочити о томе да „*sve što nalazimo u jeziku ne pripada samo jeziku i da se zato pojedine zakonitosti njegovog funkcionisanja mogu posmatrati kao manifestacije opštih zakonitosti u čovekovom univerzumu*” (PIPER 2001: 17). Иако се подразумева да суфикси *-ица* и *-ина* у домену ‘људско’ не могу назначавати типолошке разлике између предмета као предмета (не може се говорити о физичким ентитетима типа „ина” и „ица”), два битно различита типа деоба које се успостављају на основи ‘људи’ указују на могућност (или и потребу) прављења разлике између деоба типа „ица” (деобе „линеарног” типа) и „ина” (деобе „нелинеарног” типа).

V-2. ДЕОБЕ НЕЛИНЕАРНОГ ТИПА И СУФИКС *-ИНА*

Крупним деобама у простору умногоме одговарају крупне деобе на основи ‘људи’, које су и овде у многим случајевима назначене управо суфиксом *-ина*. „Ентитети” настали таквим деобама на квантитативној основи ‘људи’ такође су примарно квантитети – људске групе или заједнице као својеврсни „предели”: *омладина, дружина, родбина, ѿазбина, ујчевина, дедовина* (исп. *народ, род, чељад, ѿсѿода*; *Словени, Срби, Моравци, Беличани, Филијовићи*). Обично је реч о бројчано неодређеним скупинама, што одговара компоненети ‘ширење до неодређених граница’ у просторним деобама типа „ина”. Основне разлике између деоба типа „ина” на основама ‘простор’ и ‘људи’ произилазе отуд што се у примарном домену подразумева нелинеарност и „непрекидност”, а у секундарном често учешће више различитих деобних критерија (нпр. народи се деле по критеријима ‘порекло’, ‘језик’, ‘простор’, ‘вера’, ‘традиција’ и сл.) и „прекидност”, што за последицу има могућност да се суфиксом назначи ‘јединка’ која припада датој групи (*омладина-ац* : *омладина, Срб-ин* : *Срби, Беличан-ин* : *Беличани*).

У деобама овога типа језик често не прави разлику између група које живе на одређеном простору и самог простора (исп. *ујчевина* : *очевина, дедовина; Васојевићи* – област, *Милановац* – град, *Мирићи, Грдијевићи, Филијовићи, Драгошевац* – села).

V-3. ДЕОБЕ ЛИНЕАРНОГ ТИПА И СУФИКС *-ИЦА*

Деобе линеарног типа у домену ‘људско’ подразумевају како неразделјену основу ‘људи’ тако и по обиму сужене основе настале као производ базичних линеарних деоба типа ‘жена’, ‘мушкарац’, ‘девојка’ итд., у чији настанак овом приликом нећемо залазити. Водећи рачуна о формацијама са *-ица*,

указаћемо само на то да се вредносна компонента *линеарно* (*једнодимензионално*) на таквим деобним основама тумачи као 'један критериј' → '„линија” издвојена из „предела” на основу једног критерија' → 'линеарно формиран „скуп” јединки'. Следствено овом, сама компонента 'ограничено' овде се претвара у 'јединично': „тачка / јединица на линији” → 'јединка, референцијално одређена особа'.

1. „Безграничним” линеарним ентитетима типа 'река' и 'пут' одговарају формације које подразумевају груписања на неодређеној основи ('људи' и(ли) 'не-људи') по критерију типа 'ко ради „ово” или „оно”', 'ко је „овакав” или „онакав”'. Груписања овога типа за полазиште имају противуречну разлику типа 'ко не спава превише' || 'ко превише спава' – *сјавалица*; 'ко не зна све' || 'ко зна све' – *свезналица*; 'ко није добар' || 'ко је добар' – *добрица*. У складу са општим законима говора и мишљења (исп. *не љовориџи* || *љовориџи* – *ГОВОР*, *не љисаџи* || *љисаџи* – *ПИСАЊЕ*, *мало* || *велико* – *ВЕЛИЧИНА*), „линију” образује, тј. појмовно рухо поприма само једна јединица (*сјавалица* | $\emptyset$, *добрица* | $\emptyset$, *свезналица* | $\emptyset$, *незналица* | $\emptyset$).

2. На исти се начин, али на спецификованим основама као својеврсним пределима ('жена', 'девојка', 'кћи' и сл.), развијају и формације типа *сјарица*, *људница*, *лејоџица*, *домаћица*, *јединица* (кћи). У вези с таквим формацијама Бошковић (1936: 62) запажа да однос типа *сјарица* – *сјарац* „није израз моционе употребе наставка *ица*: *он сам* даје наставку *ица* моционо значење”. Наиме, квалитети типа *сјарица* и *сјарац*, зависни од поларизоване разлике 'мушко' – 'женско', настају на различитим основама као две засебне нити. Однос међу деобним основама на којима таква издвајања настају (*жена* || *човек* 'мушкарац (и жена)' – *људи*) утиче да се у множини, која подразумева неодређену персоналност те обично и престанак важности полне разлике, тако упарене нити „упреду”, тј. уједине на првостепеној основи 'људи': *сјарци*, *сељаци*, *џрађани*.

2.1. Пример *јединица* (кћи), упоређен са примерима типа *љеџица* и *љеџорица*, добро сведочи о томе да само *-ица* (или било који други суфикс у српском језику) не носи вредност 'женско', већ је задобија у вези са другим јединицама, обично у говору: кад не стоји у односу *јединица* – *јединац* и није у референцијалној вези са женском особом, ово *јединица* значи 'назив цифре', 'једноцифрен број' (*јединице*, *десеџице*, *сјоџице*), 'оцена', 'оно што се узима као основна мера', 'посебни део неке целине који има одређену с а м о с т а л н о с т' и сл. (РСЈ: *јединица*). Последње значење именице *јединица* би се могло узети као добра дефиниција свих формација са *-ица* у сфери 'људско', грађених на различитим деобним основама: *љијаница* – линија на основи 'људи', *сјарица* – линија на основи 'жене', *љеџорица* – бројчано одређена група на основи 'мушкарци', *учиџељица* – јединица (или „тачка”) на линији *учиџељ*.

3. Дошли смо, најзад, и до случаја када суфикс *-ица* не назначава „линију”, већ „тачку” на линији. Наиме, појмови типа *учиџељ* се заснивају на чисто семантичком критерију, који подразумева постојање („испредање”) две ме-

ђусобно условљене „нити”: *учиџељ* ‘ко преноси знање’ ↔ *ученик* ‘ко прима знање’. То је начин на који у језику настају корелативи (*брај* ↔ *сесџра*, *роб* ↔ *џосџодар*), поткатегорија појмова релације у вези с којом и овога пута имамо потребу да пренесемо Аристотелово запажање да је у појму *џосџодар* „*ostavljeno samo bitno svojstvo таџке релације*”, док су одбачена „*sva druga svojstva која су акцидентална за појам господар (као, на пример, да је он двоноџас, да је способан да прима знање, да је џовек)*” (КАТ. 1954: 30–31). Корелативи, дакле, не настају издвајањем из основе, већ као јединице зависне само од тачке релације: *учиџељ* || *ученик* – УЧЕЊЕ.

3.1. У српском се језику овакви корелативни појмови на нижим логичким нивоима (референцијални, каткад и одређено-персонални) разлажу у структуре типа *ученица* | *ученик* – УЧЕНИК, *учиџељница* | *учиџељ* – УЧИТЕЉ, које су привидно (формално) сличне структурама типа *вучица* || *вук* – ВУК (или упареним јединицама *сџарџица* || *сџараџ* – СТАРЦИ). Сем тога формалног плана, овде, међутим, нема никакве друге сличности: ‘вук’ је квантитативна основа типа „ина” (животињска врста) из које се ‘вучица’ издваја по моделу типа *жена* || *људи* – ЛУДИ. Издвојено ‘жена’ и ‘вучица’ припада деобама типа „ица” само по одређености значења, и ни по чему другом, посебно не по семантичком склопу. Трагајући за узроцима који су довели до тога да псл. именице ж.р. типа *vьlčī ‘вучица’ добију наставак *ка* → *ица*, Р. Бошковић (1936: 69) закључује да је до тога могло доћи „само негде у реченици, у случајевима аналитичке моџије (типа лат. *civis femina* : *civis*, енглеско *man servant* : *maid servant*)”.

3.2. Како корелативно повезане нити *учиџељ* и *ученик* подразумевају „линеарност”, тј. један семантички критериј (‘учење’ као тачку релације), издвајања на тако зависним линијама могу подразумевати „тачку” на линији, тј. референцијално (у реалности) или персонално одређену особу (в. Ивић 1989: 37-43). Такав начин примене речи омогућава суфиксима који категоришу оно што је јединично или настаје издвајањем (-*ка*, -*ица*) да непосредно назначе одређену „твар”, тј. да по основу полне разлике издвоје („ограниче”) референтно лице различито од оног које означава референцијално примењена лексичка јединица: *ученица* | *ученик* – УЧЕНИК, *учиџељница* | *учиџељ* – УЧИТЕЉ. Паралелно са овим, у појединим српским дијалектима суфикс -*ица* назначавала и једну зависну поред једне независне „тачке” (*Рајковица* ‘Рајкова супруга’ : *Рајко*).

* * *

Као основа за кратак закључак може нам послужити Аристотелов навод да су питагорејци своје супротности „*postavili kao tvarne, jer tvrde da se na osnovu njih kao uprisutnih bivstvo uspostavlja i izgraђuje*” (т. III-3, 3), тј. да основе на којима се граде појмови чини десетак једноставних чулно-опажајних („тварних”) разлика. Представљене вредности суфикса -*ица* у српском језику показују да овај суфикс непосредно назначавала (1) класу субјеката појма (‘једнодимензионалан ентитет у пределу (ограничено)’ → ‘ограничен димензионалан ентитет (место)’ → ‘део сложеног тела’ → ‘јединка „издвојена” из врсте’ → ‘подврста’), и (2) одређен физички ентитет (лице) који се издваја на основу „тварне” разлике (‘женско – мушко’). Ово говори да су суфикси у српском језику још увек жива средства која непосредно класирају како метафизичке

тако и физичке субјекте, те да је одговарајућим истраживачким процедурама могуће утврдити њихове основне вредности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. О историјском развоју словенских деминутивних и амплификативних суфикса (1901). *Изабрана дела Александра Белића, том II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 9–76.
- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања [књ. I, 1941]. *Изабрана дела Александра Белића, том I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998, 13–392.
- Белић, Александар. Савремени српскохрватски књижевни језик. Други део: Наука о грађењу речи (1949). *Изабрана дела Александра Белића, том XIV*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 92–213.
- Белић, Александар. Природа и порекло именица субјективне оцене (1958). *Изабрана дела Александра Белића, том II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 77–81.
- Бошковић, Радослав. Развој суфикса у јужнословенској језичкој заједници (1936). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ 1978, 45–175.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. О когнитивним основама семантичке промене. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008, 49–63.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика* (св. 2). Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Ивић, Милка. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог XLV* (1989): 27–44.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- КРМ: З. И. Резанова (Отв. ред.). *Картины русского мира: пространственные модели в языке и тексте*. Томск: UFO Plus, 2007.
- Плунгян, В. А. *Общая морфология*. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 2009³.
- Радић, Јованка. Топонимија Белице. *Ономастолошки ирпозити XVI* (2003): 17–322.
- Радић, Јованка. Аристотелово учење о појму, речи и категоријама. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику L* (2007): 715–731.
- Радић, Јованка. Пароним као логичко-граматички термин. *Исследования по славянским языкам* [Сеул: Корейская ассоциация славистов] 15/1 (2010): 1–16.
- Радић, Јованка. Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички ниво и моција рода у српском језику). Милош Ковачевић (ур.). *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2011, 43–57.
- Радић, Јованка. *Мама, мајчи, мајка* – три речи за три логичка нивоа. Јелица Стојановић (гл. ур.). *Српско језичко наслеђе на ирпозитору данашње Црне Горе и српски језик данас* (Зборник радова). Никшић – Нови Сад: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица Српска, 2012, 427–444.
- Радић, Јованка. Тројство као унапред задат модел организације језика. *Српска теологија данас 2012*. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета, 2013(а), 631–642.
- Радић, Јованка. Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ). *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику LVI/1* (2013б): 7–24.
- Радић, Јованка. Спојни вокал: граматичка реалност или граматичарска конструкција (Од тумачења сложености до језичке политике). Милош Ковачевић (ур.). *Традиција и иновације у савременом српском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2013(в), 25–42.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

- РУССКАЯ ГРАММАТИКА, том I. (ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.). Москва: Академия наук СССР – Институт русского языка, 1980.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир ПОПОВИЋ. *Грамајика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1975.
- *
- ANAL.: Aristotel. *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2008, 121–457.
- БАБИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU – Globus, 1986.
- CLARK, Eve V., Herbert H. CLARK. Universals, Relativity, and Language Processing. Joseph Greenberg (ed.). *Universals of Human Language* (Volume 1). California: Stanford University Press, 1978, 225–277.
- КАТ.: Aristotel. *Kategorije* (prevod M. Marković). Beograd: Kultura, 1954; КАТ. (у ANAL. 2008): 5–74.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- МЕТ.: Aristotel. *Metafizika* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2007.
- MZ.SJ: *Srpskohrvatski jezik. Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*. Beograd: Interpres, 1972.
- ODGEN, Č. K., A. A. RIČARDS. *Značenje značenja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- PERS, Čarls Sanders. *Izabrani spisi. O pragmatizmu i pragmaticizmu*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1993.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008².
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1972.
- SOSIR, Ferdinand. *Spisi iz opšte lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- SP: *Slownik prasłowiański. Tom I*. Wrocław: Polska akademia nauk, 1974.
- VIGOTSKI, Lav S. *Problemi opšte psihologije* (tom drugi). Beograd: Zavod za uđbenike i nastavna sredstva, 1996.
- VORF, Bendžamin Li. *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: BIGZ, 1979.
- ŠIĆ, Jozef. *Geografska terminologija srpskogrvatskog jezika*. G. Milanovac – Beograd – N. Sad: Dečije novine – Vukova zadužbina – Matica srpska, 1994.

Jovanka Radić

ON THE METHODOLOGY OF EXPLORING THE PRIMARY VALUES OF SUFFIXES.
CATEGORIAL APPROACH: FROM *UL-ICA* TO *UČITELJ-ICA*

S u m m a r y

The paper seeks to offer an insight into the covert primary (and defining) values of suffixes typical of the Slavic languages by applying a method based on Aristotle's categorization (the categorial or linguistic logical method). It seems that in order to do this it is necessary to find a domain (a base for division) where the two suffixes function as opposites. In the case of the suffix *-ica* (as well as *-ina*), 'space' (geographical terminology and toponymy) is identified as the initial base for division. It is observed that the formations with the suffix *-ina* designate parts of space with undetermined dimensions and extension (multidimensional, without apparent and intelligible boundaries: *planina* 'mountain', *dolina* 'valley', *krajina* 'area, region', *pištalina* 'quagmire', *carevina* 'empire'), while those with *-ica* designate those parts of space which are perceived as delimited one-dimensional (linearly extending formations such as: 'a river', 'a road', 'a boundary': *brzica* 'quick river', *ponornica* 'sinking river', *Belica* (name of a river), *ulica* 'street', *granica* 'boundary') and two-dimensional entities with clearly intelligible (determined) boundaries (*ravnica* 'plain', *oranica* 'plough-land', *nizbrdica* 'downhill', *porebrica* 'pleura'). Apart from these values, the suffix *-ica* is also associated with the value component 'dynamic' (*govornica* 'pulpit', *učionica* 'classroom', *poslanica* 'epistle'), which is presumably adopted from the former type ('river', 'road').

In analogy to these distinctions, beyond the context of space, various complex divisions, i.e. divisions based merely on perceptual (non-essential) distinctions among individual (discrete) objects (*matica* ‘bee queen’, ‘mainstream’, *materica* ‘womb’, *kosačica* ‘mowing machine’) are made. Special attention is paid to divisions on the quantitative basis ‘people’ with the idea of highlighting the transition from the non-representative connotation of ‘linear, delimited’ in *ul-ica* /street/ to ‘referential, individual’ in *učitelj-ica* (derived from *učitelj* ‘teacher’).

A possible universal character of these distinctions is indicated by the analogous noun classification in the languages with classifier systems, e.g. the language of the Navaho Indians “has a covert classification of the whole world of objects based partly on animation and partly on shape. Inanimate bodies fall into two classes which linguists have styled ‘round objects’ and ‘long objects’” (B. L. Whorf). Having in mind that we are dealing with a “covert” difference, it could probably be more precisely expressed by the relation ‘one-dimensional – multidimensional’, which is the basis of the difference between the Slavic suffixes *-ica* and *-ina*.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
jovanka.radic@gmail.com